

זאב אהרן טעללער

קרית יואל יצ"ו

- מ -

משה רבינו וצורתו הקדושה

הסערה סביב הסיפור אודות תואר צורת משה רבינו

בחודש אדר בו נסתלק משה רבינו ועלה לשמים¹, ופניו מאירים עד יומו האחרון כמו שמסיים הפסוק ומשה בן מאה ועשרים שנה לא כהתה עינו ולא נס ליחה, וכן כתוב (תשא) ויראו בני ישראל כי קרן עור פני משה ויראו מגשת אליו, אמרנו נעבור פרשתא דא אודות הסערה שנתהוו בנוגע תואר צורת קדשו של משה רבינו. ואף שכבר כתבו בזה הרבה², מ"מ אין ביהמ"ד בלא חידוש, ודבר בעט"ו מה טוב.

במשנת הבעל שם טוב הקדוש ותלמידיו

לראשונה נעתיק המעשה כפי מה שמובא בספה"ק אור פני משה (להרה"ק ר' משה מפשעווארסק זצ"ל - ריש פרשת חוקת) וז"ל:

שמעתי אומרים דאיתא בספרים מעשה³, מלך אחד שמע מכל אשר עשה משה איש האלהים נפלאות ותעצומות, והמלך הזה היה מכיר בצורת הפרצוף, והסכים בדעתו ושלח צייר אומן המדברה אל משה לצייר דמות תבניתו, ויהי כאשר בא אל המלך, ויפן כה וכה וירא כי אין איש בעולם רע מהתואר צורת הפרצוף הזה, שהיה מראה סימני מדות רעות ומגונות, להיות

(ה) בענין שנת פטירת משה אי היתה מעוברת, עי' מג"א (סי' תקפ"ט סק"ז) בשם ילקוט יהושע (דף ד: דאכא מ"ד שהיתה מעוברת ומת באדר ראשון וחד אמר שמת ד' בשבט, וכן מביא ממהרי"ל (סי' לא) התענית באדר ראשון ע"כ. אולם באהבת יונתן (פי' זכור) מביא מהירושלמי דמת באדר שני, וכ"כ בהלק"ט (ח"ב סי' קע"ג) דכיון שהקב"ה ממלא שנותיהם מיום (ר"ה יא.) ע"כ מת באדר שני עיי"ש.

ובענין שכ המג"א ד' שבט לכאר יל"ע דבר"ח שבט התחיל לבאר התורה, ואולי י"ל עפ"י מש"כ החת"ס (אור"ח סי' קס"ג) דבשנת העיבור נעשה אדר א' חודש שבט עיי"ש, א"כ זהו כדעת הילקוט שהביא המג"א והכל אחד.

(ח) עי' בספר מגדים חרשים (ברכות לג: - להג"ר דוד יואל ווייס מירושלים), אלפא ביתא דשמואל זעירא (להתוי"ב הרב שמואל אשכנזי) האריך מאוד בזה, פרדס יוסף החדש (פי' חוקת), וע"ע בגלילין קול התאחדותינו (חוקת-מט"מ תש"ע. פקודי תש"ע) ובגלילין שלחן מלכים (תשא תש"ע) מדברי רבינו שליט"א בזה.

(ז) עי' לקמן שהבאנו משו"ת מהרש"ם שמביא המעשה מס' אור פני משה שהביאו מספר בן המלך והגזיר, אמנם לפנינו איתא סתם בשם ספרים.

הספר בן המלך והגזיר הוא ספר מוסר קדמון, שם מחברו לא נודע, והועתק מל' ערבי ע"י ר' אברהם הלוי ב"ר חסדאי. הוא ע"ד וויכוח בין הגוף לנשמה בדרך מעשה ומשל בתכלית חיי העולם ועבודת אלקים. זה לשון סדר הדורות, שאלות ותשובות ופלפולים שבין המלך ובין הגזיר שהחזירו ליראה בדברי משלים וחידות ובמוסר וחרחות ולשון צח, הועתק ללשון קודש שי"ז, עכ"ל, (מצה"ס אות ב.).

ויל"ע אם יש שייכות לזה עם ספר הכוזרי שהוא ג"כ ע"ד זה החכם מתווכח עם המלך, ולפי האגדה התקיימה מעשה זו בפועל והחכם היה שמו חסדאי בן יצחק (עי' במכתב בראש ס' הכוזרי ליוסף מלך כוזרים), וכעת צריך לעינא במילתא. (עוד מענין הכוזרים עי' במבוא לס' הכוזרי - ירושלים תשי"ט, בס' אוצר ישראל ח"ג ערך כוזרים, בס' מלכות כוזר היהודית - ר' זעליג שאכנאוויץ ד"ל תרס"ה).

בספר בן המלך והגזיר אשר לפנינו (ווארשא תרנ"ד - ארץ ישראל תשל"ג) ליכא שום רמז ורמזיה ממעשה דילין.

נואף ורצח וכל מדות רעות שבעולם, ויצו המלך להרוג את הצייר הזה, באמרו שמעל בשליחות המלך, ויקח המלך בדברים את הצייר השני ויאמר לו כזה וכזה, ויהי כאשר בא הצייר השני אל משה וירא את תואר פניו, והנה הוא כתבנית אשר הביא אתו הצייר הראשון, ותסמר שערות בשרו באמרו כי למיתה ילך גם הוא בבואו אל המלך, וערב את לבו ויגש אל משה ויאמר לו כך וכך, והנה בקשתי שתאמר לי מדוע פניך רעים, ואתה אינך דומה לשום בן אדם אשר על פני האדמה, ויען משה רבינו עליו השלום ויאמר, אתה בן אדם קרוץ מחומר אשר טח עיניך מראות, ולבך צפנת משכל, הטוב טוב יאמר למי אשר פניו מורים ומוכיחים להיותו טוב, הלא זה הוא כבר מה שלפי טבע והוא טוב וזה הדבר הטוב מי אשר פניו רעים עד מאוד, והוא גובר על החומריות ומהפכו לטוב, זה הוא בעצם אשר לו משפט הטוב לקרוא לו טוב, כי הוא על ידי בחירתו טוב כו', עכ"ל.

ובשם הבעש"ט הקדוש מביא נכדו בספר דגל מחנה אפרים (סוף פרשת תשא), וז"ל:

על דרך ששמעתי מן אא"ז זללה"ה על הא דאמר (בכורות ה.) משה רבכם קוביוסטוס הוא או גונב נפשות להבין זה, גם להבין והביטו אחרי משה איך דור דעה כדורו של משה יביטו אחרי משה ובפרט שיחשדו אותו באשת איש, ופירוש הוא ז"ל כי משה רבינו נולד בבחינת שיהיה רשע גמור ויהיה לו כל המדות הרעות אך שהוא היפך ושיבר כל המדות רעות והשתדל רק להכניס עצמו במדות טובות עד כאן, עכ"ל.

וכן כתב תלמידו הגדול התולדות בספרו בן פורת יוסף (פי יוחי) וז"ל:

דכתבו חכמי הפילוספיא דמשה רבינו ע"ה נולד בטבעו בכל מידות רעות רק ששינה טבעו וכו', ונודע כי שורש כל המידות רעות הוא לב רע וכו', והלשון הוא קולמוס הלב (חזו"ל שער הבחינה פ"ה) ונמשך כבד פה וכבד לשון מכבדות הלב שהוא מצד רוע הלב, ואחר ששינה טבעו שנעשה מכל מדות רעות מדות טובות ודאי שנשתנה ג"כ מלב רע ונעשה טוב לב והיה ראוי שיוסר ג"כ חסרון כבד פה. ותו"ד שמה"ט סירב משה לילך כראות שלא הוטב כבידות לשונו הרומז על פחיתות מידותיו, ולזה השיבו הקב"ה שבכוונה לא תיקן כבד פיו להראות ולהורות לכל שנולד בלב רע ושיבר טבעותיו לטוב, ומסיים "וזהו עיקר תכלית האדם ומכ"ש להשראת השכינה ונלמד זה ממשה" עכ"ל.

הרי שלך לפניך מקור הדברים בשם מרן הבעש"ט הקדוש ותלמידיו הקדושים, ובהמשך המאמר נביא עוד מ"מ מספרי רבוה"ק שהעתיקו ענין הלז. ועכשיו נפן ונראה טענת הגדולים המפקקים על מעשה הלז.

(ח) ובס' נוצר חסד (אבות פ"ו ד"ה אחדות השונאים) מביא פירוש אחר בשם הבעש"ט על מאמר חז"ל שחשדוהו באשת איש, "ויש לנו קבלה ממין אלקי הבעל שם טוב שממש חשדוהו באשת איש, כי כל מה שעשה בלעם הרשע שהיה מניצוצי משה רבינו הכל דברו עליו וחשדוהו, ולכן אל יתמה על צדיק גמור על מה שמדברין עליו ערב רב רשעים גמורים במה שלא היה במחשבתו כלל, כי אין שום דבר במקרה כי הרכה פעמים מדברים במה שעשו הם בעצמם והם משורשו ואינן רואין חוב לעצמן, עכ"ל.

(ט) ועי' עוד בספר בעל שם טוב (ריש פ' קרח).

(י) דוק שהדגל מביאו בשם זקינו הבעל שם טוב, ותלמידו הגדול התולדות בשם חכמי הפילוספיא.

(יא) ובדברי יואל (וארא דף ר"ג) מבאר רבינו כע"ז שמשם רבינו הבין מזה שלא סר כבידות פיו שאינו ראוי ללמוד תורה עם בני ישראל כיון שמדבר בכבדות, ולזה השיבו הקב"ה שזה שהם אינם שומעין זהו מפאת שהם משוקעים בטומאת מצרים, וצריך לאט לאט ללמוד עמהם ולהכניס בהם דברי תורה וקדושה ע"י"ש, וע"ע בדף קע"ח כע"ז.

המסכימים והמפקקים

הנה הגאון בעל תפארת ישראל על משניות העתיק מעשה הלז בהרחבת לשונו (ס"מ קידושין י"ז) ודבריו אלה עוררו רוח קנאות אצל כמה מגדולים עדי כדי כך שדנהו למחרף ומגדף ומבזה רבן של ישראל משה רבינו כנראה בהמשך. ותחלה נעתיק דברי התפארת ישראל, וז"ל:

מצאתי כתוב דבר נחמד שכשהוציא משה רבינו ע"ה את ישראל ממצרים, שמעו עמים ירגזון וגו', ויתמהו מאד על זה האיש משה, כי על ידו נעשו כל הגבורות והנפלאות האלו, ולכן התעורר מלך ערביי א"י וישלח צייר מובחר לצייר תמונת המנהיג הגדול הזה ולהביאו אליו. וילך הצייר ויצייר תמונתו ויביאהו לפני המלך, וישלח שוב המלך ויביא ויאסף יחדיו כל חכמי חרשים אשר לו, וישאל להם לשפוט על פי פרצוף פניו של משה כפי המצוייר לדעת תכונת טבעו ומדותיו ובמה כחו גדול. וישיבו כל החכמים יחדיו אל המלך ויאמרו, אם נפשט על פי ציור קלסתר פניו של האיש הזה המפורסם לגדול נאמר לאדונינו כי הוא רע מעללים, בגאות וחמדת הממון ובשרירות הלב ובכל חסרונות שבעולם שיגנו נפש אדם המעלה. ויקצוף המלך מאד ויאמר, מה זה הכי תתעללו בי הלא בכל אלה שמעתי מכל עבר ופינה בהפך מזה האיש הגדול. ויחרדו האנשים מאד, וישיבו אל המלך בשפל קול התחנה ויתנצלו א"ע הצייר והחכמים, כל א' בחסרון ידיעת חבירו. הצייר אמר אני ציירתי כהוגן, והחכמים שגו בידיעתם, והחכמים גללו כל החסרון על הצייר שלא צייר תמונת משה כהוגן. והמלך אשר נכסף לדעת מי משניהן יצדק נסע ברכבו ובפרשיו ויבוא אל תוך מחנה ישראל. ובבואו וישא עיניו וירא את משה איש אלהים מרחוק וימהר ויקח את הציור מתוך חצנו, ויבט והנהו כתמונתו וכצלמו כאשר ציירו הצייר קולע אל השערה ולא יחטא, ויפג לבו ויפלא ויתמה עד מאוד. וילך ויבוא בעצמו אל אהל איש האלהים ויכרע וישתחוה לאפיו, ויספר למשה כל הדברים האלה אשר נעשו. ויאמר עוד, בי אדוני איש האלהים הנני קודם ראותי פניך פני אלהים אמרתי אך אולי הצייר שגה במלאכתו, לבעבור חכמי מפורסמים לבקאים מאד בחכמת [הפיזיאנאמי] ואין דוגמתם. אך עתה אחרי ראותי כי תמונתך מכוונת אל הציור אשר הביא הצייר, לא נותר בי אשמה רק לומר כי חכמי בגדו בי וכי חכמי אליל הם וחכמת מה להם והם או כלי שולחני ויתעוני מאז בהבליהם. ויען משה איש אלהים ויאמר, לא כן. גם הצייר גם חכמך נפלאים הם בידיעתם וחכמתם. אולם דע לך כי לולי הייתי בטבע באמת כפי ששמעת ממדותי, לא טוב אנוכי מכול עץ יבש. כי גם ממנו נמנעו ונחשכו כל חסרונות האדם. ואם כן הכי בעבור זה אהיה יקר בעיני אלהים ואדם, אמנם כן ידידי לא אבוש לומר לך, כי כל החסרונות אשר שפטו עלי חכמך, כולם קשורים בי בטבע, ואפשר עוד יותר מאשר שפטו חכמך, ואני בכח אמיץ הנה התחזקתי ורדיתי וכבשתי אותם עד אשר קניתי לי הפוכם לטבע שני, ולכן ובעבור זה יקרתי והתכבדתי בשמים ממעל ובארץ מתחת^א, עכ"ל.^ב

(ב) ועי' לקמן בשם ספר נועם המדות שהביאו הסיפור על "חכמי כנען", ועיי"ש מה שהענינו על שינוי הלז.
(א) בס' אור פני משה שהעתיקנו יש כמה שינויים בולטים מהמסופר כאן, (א) שציהו המלך להרוג הצייר הראשון, (ב) שהצייר השני הלך לשאול ממה רבינו ולא המלך בעצמו, (ג) גם תשובת משה רבינו שונה קצת, דו"ק ותשכת.
(ד) ועפ"י מפרש שם המשנה (ס"מ קידושין) טוב שברופאים לגיהנם, וז"ל: ועל פי זה נבין היטב שבח הרופא ממאמר זה, דמלא קאמר כשר שברופאים כבסיפא בטבחין, ש"מ שהטוב הזה אין כוונתו כשר, רק מי שחושב את עצמו שהוא המומחה היותר טוב שברופאים, הוא מעותר לגיהנם, דבגאותו זאת סומך על ידיעתו בספק ואינו מתיעץ עם חבריו, כראוי למי אשר בפיו ובקולמסו מונח חיים או מות, וגם ברוך גאונו אינו מסתפק שמא יטעהו דמיונו, ואינו חושש לעיץ היטב בספרי הרפואות קודם שיתן להחולה סמי רפואה קודם שידע מהן שלא יוכלו להזיקו כראוי, לילך לאט לאט בענייני סכנת נפשות. וראה שלא אמר התנא, שהוא רשע, או יבא לגיהנם, רק אמר "לגיהנם", ר"ל יש לו הכנה שיוכל לבא על ידה לגיהנם. אבל כל עוד יותר שיהיה לו הכנות לגיהנם כל עוד יגדל שכרו ושכחו כשיכבש הכנותיו, עכ"ל.

בשנת תרנ"ה הוציא לאור בירושלים המגיד מוילקאמיר ר' חיים יצחק אהרן ראפפורטי קונטרס "כליל תפארת", לסתור דברי התפא"י, וז"ל על שער בלאט של הקונטרס:

בקונטרס הזה באנו להעיר על מה שהעידה התוה"ק על משרע"ה שהי' מתולדתו כלול מכל טוב וכמ"ש ותרא אותו כי טוב הוא. אך עיקר מהות הטוב שזכה פרשו לנו רבותינו חכמי התלמוד הקדוש והזה"ק בקבלתם שזכה מתולדתו שלא זוה רוח"ק ממנו תמיד וגם השכינה היתה עמו. ועוד כמה מעלות בקודש שזכה תיכף מתולדתו עד סופו וכן היה מקובל בכל ישראל מדור דור. אמנם זה מקרוב כחמשים שנה נמצא לאחד מגדולי הדור והוא בעל (תפארת ישראל) שהעתיק בחיבורו סוף סדר נשים, מכתב אחד שמצא ולא נודע כלל מי כתבו, ושם העיד על משרע"ה שהיה מטבעו רע מעללים, ובגאווה וחמדת הממון וכו' ובכל חסרונות שבעולם ע"ש. והנה הכותב הנזכר עשה בזה שתי רעות גדולות, האחד שמעיד היפך עדות התורה שבכתב ובע"פ והשנית שביזה וחירף את קדושת השם וקדושת ישראל, ולכך הסכימו גאוני דורינו שהמכתב הנז' נעתק מאיזה (קראניק), ולכך לא גילו לנו מי כתבו, ולזאת נתעוררנו לחבר הקונטרס הזה, אשר בו ביררנו שהמכתב הנזכר כולו מזויף ושקר מוחלט וגם מינות נזרקה בו, וזכות קדושת משרע"ה יגין לכל מי שיקנא לכבודו, ובזכותו נזכה לגאולה קרובה אכ"י, עכ"ל.

ובראש הקונטרס כתוב דברי הקדמה, בו דן את כותב המעשה שמינות נזרקה בו, ומצוה למחוק המכתב כדי לפרסם שהוא מזויף, וז"ל:

ומבקשים אנחנו מכל אחד שעכ"פ מי שיש לו המשניות של התפארת ישראל יקבל אותו הקונטרס וידבקו סמוך למכתב המזויף הזה והוא סוף סדר נשים כדי שיהיה קול ושוברו עמו וסמוך לו, וגם מצוה לטשטש המכתב בדיו כדי שתתפרסם שהוא מזויף לגמרי וגם מינות נזרקה בו וכמבואר, עכ"ל.

ובהמשך הקונטרס מתאונן הרבה על שהמעשה עשתה כנפים, והעתיקו ממנו בספר עין אליהו (על העין יעקב, סנהדרין ל"א), וז"ל:

ובארתי בזה המאמר (חולין ק"מ) משה מן התורה מנין שנא' בשגם הוא בשר דהנה (התפארת ישראל) מביא שטבעיות של משה הי' (רע מעללים) והוא שבר כחותיו ותאותיו והביאור של המקרא לא ידיו רוחי באדם לעולם ר"ל מן הראוי הוא שלא ידיו כוחי באדם לעולם פירש שלא יחי' הרבה, בשגם הוא בשר, וכמו שמבואר (בסוטה ד') בשר בושח סרוחה רמה וכיון שהוא בשר ועם כ"ז משבר כחותיו מחמת זה והיו ימי ק"ך שנה ובזה מבואר משה מן התורה מנין ר"ל מנין שיגדל כ"כ עד שיקבל התורה וסודותיה וסיים דכתיב בשגם הוא בשר אלמלא מי שכחותיו כולו רעים ומשבר מחמת זה יחי' הרבה וכן משה מחמת (שכחותיו רעים היה) והוא שבר ומחמת זה זכה לקבל התורה וסודותיה והנה מר עוקבא היה גם כן כוחותיו רעים ושבר כוחותיו וכפף ליצרו ועפרש"י ולכך דימה ליה מר עוקבא למשה עין אליהו ע"כ.

ומתאונן עליו המגיד מוילקאמיר, ובאמת שהספר עין אליהו נתן מכשול גדול בלשונו יותר מבעל התפארת הנ"ל שהרי כתב ז"ל דהנה התפארת ישראל מביא שטבעיות של משה היה (רע

פ"ח המגיד מוילקאמיר נולד לאביו ר' מאיר בשנת תקס"ב בעיר סלונים, אף על עניות ודחקות ששרה בתוך ביתו שם כל מעייניו בתורת ה' ומנעוריו התעלה בתורה ויראה כאחד הגדולים, בשנת תר"א נתמנה למגיד בעיר אישישוק. אחר צרות ותלאות שעברו עליו שם עבר לעיר ווילקאמיר לשרת בתור מגיד משרים ועל שמה נתפרסם, אח"כ עלה לחונן עפר ארץ הקודש והתיישב בירושלים עיה"ק עד פטירתו בשנת תרס"ד בן מאה ושתיים שנה. במשך שנות חייו הוציא לאור הרבה ספרים על אגדה ומוסר מעוטרים בהסכמות של גדולי ישראל ביניהם עיני יצחק על העין יעקב, מנחת אהרן ועוד.

מעללים וכו') ומשמע מזה שבעל התפארת עצמו העיד על אמיתית הדבר הזה שהיה רע מעללים ויחשוב שמסתמא ראה זאת באיזה מדרשי רז"ל וסמך עליו, ובאמת הלה בעל התפארת בעצמו לא ראה זאת רק במכתב שמצא ולא ידע מי כתבו וסמך עליו בשגגה, עכ"ל. ורצה לומר שמדברי העין אליהו נראה שהתפארת ישראל עצמו העיד והסכים כן, ובאמת רק הביאו בשם מכתב אחד ולא סמך עליו.

ועיקר טענותיו והוכחותיו הוא שמבואר בחז"ל כמה פעמים שמשה רבינו נולד בתכונה טובה וצורתו מורה על טובו וקדושתו, ע"י בגמ' מגילה (י"א) הם בצדקתם "מתחלה" ועד סוף, ובסוטה (י"ב) שנתמלא הבית כולו אורה, ובזוה"ק (ח"ב כ"א) משה מיום שנולד לא זזה ממנו רוח הקודש, ועוד הרבה. וזהו סותר מלומר שבעצם נולד משה רבינו בתכונות רעות ומידות מגונות עד שאחר זמן על ידי עבודתו וכוחות הנפש הפכם לטוב, זהו עיקר טענותיו (שם פרק א').

וכתב עוד (שם פרק ב') דלכך כתבה עליו התורה ותרא אותו כי טוב, דוקא תואר זה ולא כתבה תואר אחר חסיד או קדוש, וז"ל, "ואפשר שהטעם לזה מפני שהיה גלוי לפניו יתברך שמו שבאחרית הימים תצא בעולם דיבה רעה על אותו צדיק ע"י איזה מכתב מזויף שיעיד עליו שקר, שהיה מתולדתו מלא ממדות רעות רבות, ולכך הקדימה התורה וכתבה ותרא אותו כי טוב הוא, כדי לפרסם בעולם, שבאמת היה משה רבינו ע"ה בתכלית הטוב מילדותו עד סופו ולהכחיש דברי האגרת המזויף", עכ"ל.

עוד מאריך שם (פ"ז פ"ז) בגודל ענשו של המבזה תלמיד חכם, ובפרט רבן של ישראל משה רבינו ולא נעתיק כל דבריו מפני אריכות הדברים.

הגאון האדר"ת ז"ל

הגאון ר' אליהו דוד ראבינאוויץ תאומים האדר"ת שהיה אז אב"ד מיר (ואח"כ רבה של ירושלים) בא בדברי הסכמה בראש הקונטרס, ובו מחזק דברי המגיד מווילקאמיר, וטוען על אלו האומרים דשבח ומעלה הוא למשה רבינו לומר כן, כיון דבעל תשובה עדיף מצדיק גמור כר' יוחנן, ע"ז כתב דאצל משה רבינו לא שייך כלל ענין זה שאינו בסוג זה בעל תשובה או צדיק גמור שלא מצינו בו שום עול כל עיקר כלל וכלל, ובסוף דבריו מסיים:

ולתניהו להני מילי דבדוּתא נינהו, ולפי מיעוט בקיאותי וזכרוני הדל לא נמצא שום זכר ורמז רמיזה בדבר רבותינו הקדושים ז"ל, וחלילה חלילה להאמין בהדיבה זו לחרף מערכות תפארת ישראל, ישתקע הדבר ולא יאמר ויגולגל זכות ע"י זכאי מעכ"ת שי' אשר זיכרו ה' מילדותו להיות זוכה ומזכה אחיו עמו להשיב רבים מעון ומהרהורי עבירה הזאת, וה' יאריך ימינו ושנותיו דמעכ"ת כשנות משה רבינו ע"ה ונזכה לראות בנחמת ציון וירושלם ב"ב, עכ"ל.

הגאון רבי יהושע לייב דיסקין ז"ל

ואחריו הגאון הצדיק ר' יהושע לייב דיסקין זצ"ל אב"ד בריסק מביא ג"כ כמה הוכחות לסתור מעשה בדויה וז"ל, עפ"י דהזוהר (פ' יתר) ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל, שיסתכל על פי חכמת הפרצוף על צורתם ועי"ז יכיר מי הוא הירא אלקים ואיש אמת וכו'. א"כ ממ"נ קשה אם אין נשתנין השרטוטין בהפרצוף בשינוי המידות א"כ היאך יוכל משה רבינו להכיר על פניהם מהותם ומידותם.

ואולי כבר עבדו ושינו את מדתם ומזגם מרע לטוב, ואם נאמר שאכן משתנין הדברים כפי השתנות המידות א"כ מוסתר לגמרי דברי המעשה הלז שהיאך אפשר שאחר יציאת מצרים וקריעת ים סוף, אחר שנשתנה כבר מידות משה רבינו לטוב, עכ"ז לא נשתנה שרטוטי פניו עפ"י המעשה הלז, וע"כ שהמעשה מזויף מתוכו ובדוי מלב"י.

עוד הכרח הביא לסתור, שהרי משה רבינו מקום כבודו במחנה לווייה אצל המשכן, והיאך יוכלו המצייר והמלך ערבי ליכנס לפניו מענני הכבוד ומחנה ישראל, והלא אף יתרו חותן משה לא היה ביכולתו ליכנס לתוך ענני הכבוד קודם שנתגייר רק שלח מכתב ע"י חץ כמבואר, והיאך שייך למלך ערבי ליכנס לפני ולפנים מהמחיצות.

והשלישית שאחר ירידת משה מההר זכה לקירון עור פניו עד כדי כך שכלל ישראל לא יכלו להסתכל על פני משה והוצרך לשום על פניו מסוה והיאך נאמר שהגוי הערבי המצייר והמלך הסתכלו וציירו את פני משה רבינו.

מעשה בחכם אחד

וטרם שנסכם דברי המסכימים והמפקקים נציין מה שמביא בקונטרס כליל תפארת שהמסכימים מציינים מקור למעשה זו בשיטה מקובצת לנדרים^(י), ובאמת מובא שם מעשה כעין זה אבל אין לו שייכות כלל עם משה רבינו, וז"ל השיטה מקובצת (נדרים סוף ג):

כי ההוא מעשה בחכם אחד שלח דמות פרצופו לחכם אחר שהיה מכיר בדמות הפרצופין. נטמן מפני מביעותיה דההוא פרצוף, לסוף שאל לו למה נטמן ממנו וענה אותו הפרצוף מאדם רע שאין [כ]דמותו חמדן ונואף וליסטים ואין להביט אליו, והמביאו נתיירא מלשוב אל אדניו עד ששלח אליו שלא יירא ממנו ושאל לו כל הענין, ואמר לו כל מה ששמע ולכן יראתי לשוב אליך, אמר בודאי אין חכם כמו אותו בעל הפרצוף שמן הכל אמר אמת שיצרי מגרה בי ומסית אותי לעשות כל זאת אבל החכמה שבי מונעת אותי מכל זה. והחכמה תעוז לחכם להדריכו בדרכי יושר. הרא"ם ז"ל, עכ"ל^(יב).

(י) המקום לציין מש"כ בס' מעשי טוביה (להחכם ר' טובי"ר כ"ץ הרופא - חלק ד' הנקרא עולם הקטן) שבנשתנה המידות והטבעות בבני אדם נשתנה גם הקוין והשרטוטי על כף היד ופרצוף פניו, עיי"ש.

(י"א) וכן מציין בשולי הגליון המשניות על התפא"ש (שם).

(י"ב) בענין חכמת הפרצוף וידי ע"י כפי הרמב"ן עה"ת (בראשית ה' ב') וז"ל, וכתב רב שרירא גאון שמסרו חכמים אחד לחבירו הכרת פנים וסדרי שרטוטי מקצתן אמורים בסדר פסוק זה ספר תולדות אדם ומקצתן בסדר פסוק של אחריו זכר ונקיבה בראם, ואין מוסרין סתרי תורה ורזין אלא למי שרואין בו סימנים שראוי לכך אלו דברי הגאון ולא זכינו בהם עכ"ל. וכ"כ ברדוש תורה תמימה (כל כתבי הרמב"ן דף קס"א) וז"ל בא"ד, אלא כך הוא פירוש הענין כי הדעת תלויה בפרצוף כחכמתו של ר' ישמעאל ואף חכמי הגויים הכירו בהם מעט מזעיר מן הטבעים הגסים כמנהגם, וקבלת רבותינו כי לא נבראו בשינוי פרצופין אלא ס' רבוא וכו', וע"ע בספרו מלחמות ה' (ס"מ ברכות).

ומקור הדברים מובא בתשובת הגאונים (ס' קכ"ב וס' צ"ט) בתשובה מרב שרירא גאון ובנו רב האי גאון. ובדברי חז"ל מוזכרים הם בזהר הקדוש (פ' יתרו) ובהור חדש (שם) ובתיקונים (תיקון צ') עיי"ש. וע"י לחם משנה (הל' ע"ז פ"א ה"ט) שהמסתכל בפס יד ואומר, לוקה משום מעון, והעתיקו בזכאי צדק (ס' קע"ט) ובכרם שלמה (שם). וע"ע בחיד"א (מדבר קדמות מערכת ה' אות י"ז) שהאר"י ז"ל לא רצה ללמדו לתלמידו הר"ח וייטאל ד"ל.

וע"י בדברי יואל (תולדות תקצ"א) שהרחיב רבינו הדיבור בענין שרטוטי שפרצוף, ומביא מתשר נודע ביהודה (אבע"ז ס' ט"ה) דאי אפשר בעולם שיהיו שני בנ"א בתואר פרצוף אחד ולא רק על הרוכ דברו עיי"ש. ומבאר רבינו בהקדם הג"ל, שפרצוף ותואר הפנים מורין על פנימיותו וטבעותיו וליכא בעולם כ' אנשים בתפקיד ותכונה אחד אלא כאר"א כפי כוחו ובחינתו עיי"ש באורך. וע"י עוד ישמח משה (וישב עה"פ ישראל אהב).

ובספר זוהר חי (להרה"ק מקאמאראנא זצ"ל - ח"ב פ' וארא) מביא בשם הראב"ד, מעשה בחוזה כוכבים אחד שאמר לצדיק אחד, אתה נואף ורוצח, ואמר לו כן הדברים אני לא עשיתי כן במעשה רק היה לי צער לזה עד שהעברתי בכח קיום התורה והמצוות עיי"ש.

ויותר מזה מביא השבט מוסר על הפילוזוף הגדול אריסטו שאצלו אירע מעשה זו, וכן כתב בספרו מדרש אליהו (דרוש ה' פרק ט'), וז"ל:

ואגיד לך מעשה שהיה בימי אריסטו, אשר היה חכם גם בחכמת הידים, ובא לעירו איש אשר כמוהו בזה החכמה, ולנסותו לקח אריסטו שעוה לבנה מאד, והניח ידו על השעוה, ונרשמו שם כל שרטוטי ידו, ונתן חתיכת השעוה ביד תלמידיו, שיראו לאותו חכם שבא, שיכיר באלו השרטוטים אם הם טובים או רעים. כיון שראה אותם החכם, אמר: האיש שיש לו אלו השרטוטים הוא אדם רצחן ורשע, וידו בכל העבירות, וגם הוא חכם מאד. ובאו התלמידים והגידו כן לאריסטו, כמלגלגים על החכם שאמר כן, בראותם שאריסטו היה פרוש מאלו המעשים. אמר להם אריסטו: אמת אמר, ובאמת שהוא חכם גדול, וכל מה שאמר עלי אמת, שכן מחייב עלי מזלי, וכן מורים שרטוטי ידי, אמנם חכמתי גוברת על רוע מזלי ומבטל אותו, עד כאן.

והגאון ר' יוסף פאללאק מתלמידי החת"ס בעל המפרש להעקידה (פרשת חוקת שער שמונים) מביא שני המעשיות, הראשון על סאקראטס (רבו דרבו של אריסטו), והשנייה - להבדיל בין קודש לחול - על משה רבינו, וז"ל:

וכן יסופר מהחכם סאקראטס, אשר היה נוח ורצוי לכל אדם, ולא קצף על זולתו אף אם הכעיסו, כי פעם אחת, בשבתו בחברת תלמידיו, בא לפניו איש אחד, אשר התפאר, כי הוא מרשמי פני כל אדם את טבעו ותכונתו הפנימית. ויאמר סאקראטס אליו: אם כן אפוא הגד נא לי גם מהותי ואיכותי. ויען האיש הזה ויאמר: אתה איש גאה וגאון, ובעל חימה. ויהי כשמוע תלמידיו את דבריו אלה, ויחר אפם בו מאוד, ויבקשו לייסר אותו, על כי חרף את מוריהם בפניהם, לדבר עליו תועה ודבר כזב. ויען סאקראטס אותם, בשובה ונחת, ויאמר: אל נא בני, אל נא תרעו לאיש הזה, כי אמת ונכונה בפיהו. אני, בתולדתי ובטבעי, נהיו לי כל אלה הפחיתות למנה, ורק על ידי לימוד והרגל שניתני את טעמי לטוב.

וכעין זה יסופר גם בספר אחד, כי בימי משה רבינו עליו השלום היה מלך אחד אשר שמע את שמעו, ויצו לצייר אחד, שיצייר לו דמות צורת האיש היקר הזה. וכאשר כלה את מלאכתו ויביאה לו, חרה אפו בו מאוד, באמרו אליו: איש מרמה, למה התלת בי ותדבר אלי כזבים לאמר, כי צורת איש גאה וגאון זה היא צורת משה, אשר נאמר בו שהוא ענו מכל אדם ויצו להמיתו. וכן עשה גם

(ב) ובספרו נתיב מצותיך (נתיב התורה ב') מביא מעשה זה בשם ר"מ בוטריל מפרש לספר יצירה. ובמפתחות (ח"ה דף ה') מציין המו"ל הרה"ח ר' אלימלך שווארץ שליט"א שלא נמצא כן לא בראב"ד ולא בר"מ בוטריל אלא בפי ר' סעדי גאון (מ"א) מעשה במיאניצי"א באיש אחד ושמו סוקראט"ס ומביא כל המעשה (העירוני לזה ידידי הרה"ג ר' אלעזר מערמלשטיין שליט"א ותשח"ח לו).

ובספר פרי העץ (להגאון ר' יהודה מדרעון ז"ל - חיי שרה אות י"ב) כתב, שאלעזר עבד אברהם הכיר ברבקה שהיא מיוחדת ליצחק ע"י שרטוטים שבפניה, והניחוש עשה רק לערכב הס"מ עיי"ש, וז"פ וכו"ה ארע בצורת פניה.

(א) בענין אריסטו ראוי לציין **מש"כ הבני יששכר** (סיון, מ"ה אות כ"ב, ובאגוד"כ פ' נשא) שאף לגדול חכמתו וגניזה כל התאוות ועשה הכל רק כפי הצורך ולכסוף נלכד באשת איש יפה תואר, וזה היה סיבת מותו עיי"ש, מוכח באורך בסי' מאירת עינים (לר' יצחק דמן עכו תלמיד הרמב"ן - פ' וישלח), ומוזכר גם בשלשלת הקבלה, וביערות רבש (ח"א דרוש ב') ועוד.

ועי' רמב"ן (אחרי ט"ז ח) מש"כ עליו, ובמש"כ המהרש"ל בשו"ת רמ"א (סי' ר ד).

לשאר ציירים אחרים. עד שבא צייר חכם אחד לפניו, ויאמר לו: אדוני המלך, אל נא יחר אפך בי. הן אמת, כי רשמי פני משה יעידו עליו כי הוא מטבעו גבה לב, ורק בעבור גודל חכמתו ויראתו הכריח טבעו, להיות ענו מכל אדם. ורק בעבור זאת הללה אותו התורה בזה. כי אלו היה ענו מכל אדם - מלידה ומבטן, לא היתה נאוה לו התהלה הזאת, עכ"ל.

תשובת המסכימים

ברוב הספרים שהעתיקו מעשה הלז (ונעתיק עוד לקמן קטעים מלשון קדשם) מפליאים בזה גודל שבחו וגבורתו של משה רבינו שלחם עם יצרו ותכונת נפשו הקשה עד שנצחוהו, ורבים מהם הביאו סעד ממאמר חז"ל (בכרות ל"ד) גדול בעל תשובה יותר מצדיק גמור, על כן בסיפור מעשה הלז עוד נתעלה מעלת משה רבינו, ואין זה בזיון רק אדרבה הן הן גבורותיו וזהו כבודו.

(ב) עוד ראיה מביאין מדברי התרגום יונתן (בהעלותך י"ב א') שמשה רבינו היה מלך בכוש ארבעים שנה וכבש מדינות וכו'. ואיך שמר המצות בהיותו בין העמים, אע"כ שנתהפך אח"כ לטוב ולעניו עד שהעידה עליו התורה עניו מכל פני האדמה.

(ג) במדרש רבה (שה"ש פ"ד) כל שלטי גיבורים, להביא מי שעומד ושליט ביצרו, ויתגבר על יצרו כגון משה בשעתו, דוד בשעתו, עזרא בשעתו, כל הדור נתלו עליו עכ"ל.

טענת המפקקים

(א) על טענה ראשונה כתבו לסתור, זכאן מפורש בתורה וטרא אותו כי טוב, ופרשו חז"ל ובזוה"ק שנתמלא הבית כולו אורה, השכינה שורה עליו, שרתה עליו רוח הקודש, ואי אפשר לומר שנולד בתכונה רעה להיות גנוב ורצוח ח"ו.

והשנית, מש"כ דבעל תשובה עדיף מצדיק גמור, ראשית זהו מחלוקה בין ר' אבוהו ור' יוחנן והלכה כר' יוחנן דצדיק גמור עדיף. ועוד יותר שכל פלוגתתם הוא רק בסתם בני אדם אבל לא באדם גדול, והא' רא"י דבגמ' (שבת נה:) טרח ליישב כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה, וכן בדוד, וכן בשלמה, הרי שלך לפניך דבאנשים גדולים וצדיקים בוודאי שגבה מעלתם כשנאמר שהם צדיקים גמורים יותר מבעל תשובה. ועוד יותר במשה רבינו שלא היה בכלל בסוג זה של חטא ובעלי תשובה.

(ב) על הרא"י השניה (שמלך בכוש מ' שנה) כתבו שאין זה קושיא כלל, שגם יעקב אבינו היה בבית לבן עשרים שנה, ועכ"ז העיד על עצמו שקיים התרי"ג מצות אף שהיה דר עם לבן הרשע, וכמו"כ נאמר אצל משה רבינו.

(ג) ועל הרא"י ממדרש שכתב על משה רבינו ודוד המלך ששלטו ביצרים, לזה טענו המפקקים ותשובה בצידו שהשווה ג"כ לעזרא הסופר ולא מצינו אצל עזרא כלום, אלא על כרחך הכוונה על כל צדיק בדורו ודו"ק.

(כב) ענין זה מוזכר בספר הישר (פ' שמות) ומקורו ממדרש דברי הימים של משה (נדרס באוצר המדרשים ח"ב דף שני' - ומוזכר גם בחוסי ב"ק פכ.), ועי' באבן עזרא (שמות ב' כ"ב) שמרמו לדברי הימים הלז, וכתב "ואשר כתב בדברי הימים דמשה אל תאמן, וכלל אומר לך כל ספר שלא כתבוהו נביאים או חכמים מפי הקבלה אין לסמוך עליו ואף כי יש בו דברים שמכחישים הדעת הנכונה וככה ספר זרובבל, וגם ספר אלדד הדני והדומה להם" עכ"ל. ועי' עוד שם (ד' פסוק כ') "ואל תסמוך על דברי הימים של משה כי הכל כל הכתוב בו", ואכמ"ל יותר.

(כג) עי' תפארת שלמה (דברים) שמביא מהאזה"ח הק' שמשה רבינו לא דיבר כל ימיו רק דברי תורה ולא דברים בטלים, "ויש להפליא הלא משה רבינו ע"ה בן שמונים שנה היה קודם שקיבל התורה ומלך בכוש ימים רבים ואיך כל ימיו לא דיבר רק דברי תורה", עיי"ש מה שמבאר לפי דרכו בקודש.

(ד) עוד הכרח הביאו המפקקים, דמפני מה לא נשתנו שרטוטי פניו כשנשתנו מעשיו, ואת"ל שאין משתנית לפי המעשים א"כ היאך הבחין בבחירת הדיינים עפ"י שרטוטי פניהם (כמובא בזה"ר).

(ה) היאך נכנס הצייר הערבי והמלך לתוך ענני הכבוד.

(ו) היאך יוכל הצייר הערבי והמלך להסתכל ולהרשם צורת משה רבינו שקרן עור פניו כ"כ עד שאפילו בני ישראל לא יוכלו להסתכל עליו בלי מסוה.

ישוב טענת המפקקים

מאחר שראינו שהרבה גדולים וטובים נתנו אימון לסיפור הלז, ובפרט רבוה"ק תלמידי בעש"ט וכמו שהעתקנו ונעתיק לקמן, ראה ראינו ליישב קושיות הגדולים המפקקים על מעשה הזה.

(א) על קושיא הראשונה דבתורה מפורש ותרא אותו כי טוב שנתמלא הבית כולו אורה, לענ"ד אין כאן קושיא כל עיקר, שלכל אדם יש חומר וצורה, חלק הגוף במזגו וטבעותיו וחלק הנשמה חלק אלקי ממעל שנפח בו ה', ואין שייכות וסתירה כלל לומר על אחד שנולד במזג רע ומידות רעות, ועכ"ז יש לו נשמה גבוהה וקדושה, ופוק חזי בגמ' (שבת קנו.) מאן דנולד במזל מאדים יהא שופך דמים, ורבה סיפר אנא במאדים הואי, והשיב לו תלמידו אביי מר נמי עניש וקטיל, הכוונה שהפך מידותיו ומזלו לטוב להנהיג ולייסר תלמידים, אמנם אין לזה שייכות כלל לגבי חלק הצורה שבאדם, וע"כ אף שנולד מהול, ושרה עליו שכינה, ונתמלא הבית כולו אורה, אין זה סתירה כלל לענין הזה שנולד בטבעיות קשות ומזג רע"י.

(ב) על הקושיא (אות ד') מדוע לא נשתנו שרטוטי פניו לטובה כשנשתנה מידותיו, חשבתי דרכי עפ"י התולדות שהבאתי בראשית המאמר, שמשה רבינו היה כבד פה אף שהלשון קולמוס הלב ומורה על איכותו, עכ"ז לא רצה הקב"ה לתקן כובד לשונו, כדי שידעו הכל שמשוה רבינו מקבל התורה נולד בלב רע ובמזג רע ועכ"ז זכה למה שזכה ע"י עבודתו בקודש עיי"ש, וכע"ז נוכל לומר גם על קושיא זו שבכוונה עשה ה' ככה לבל יתוקן צורתו ושרטוטי פניו, כדי שידעו כולם וילמדו דורות הבאים לימוד נחוץ הלז.

(ג) על הקושיא (אות ה') היאך נכנסו לתוך ענני הכבוד, הנה ידוע שכמה זמנים היו ישראל חוץ לענני הכבוד, א] י"א דענני הכבוד באו לאחר קריעת ים סוף (אבע"ז, אמור.) ב] בעת המלחמות יצאו ישראל חוץ לענני הכבוד, וזהו במלחמת עמלק, סיחון, עוג, שיצא משה ובני ישראל מענני הכבוד (רוקח הל' סוכה סי' ר"ט.) ג] לאחר פטירת אהרן נסתלקו ענני הכבוד עד שחזרו בזכות משה (ר"ה ג.) ד] לאחר חטא העגל ב"ז בתמוז נסתלקו הענני הכבוד עד שחזרו אחר יוהכ"פ כשהתחילו בבנין המשכן"י. ואף אם נפשך להקשות שהרי משה רבינו לא היה שם כל אותו הזמן (רש"י, יתרו י"ח י"ג), מ"מ ידוע שהרמב"ן (תשא, ל"ג ז') חולק בזה עם רש"י וסובר דבמ' יום האמצעיים לא שהה משה בהר רק חוץ למחנה באוהל מועד שלו. ה] כמו"כ מצינו שבני ישראל היו יכולין לצאת מענני הכבוד כגון לקנות מתגרי עובדי כוכבים (יומא ע"ה:) וכן כשרוצין לפנות (עירובין נ"ה:) וכן קנו מאדום ושללו ממואב (דברים ד.) ו] שבת לוי יצא מענני הכבוד כדי למול את בניהם במקום שרוח צפונית מנשבת

(כד) אמנם ע"י בספורנו (ע"ה"פ כי טוב הוא), כי אמנם יופי התבנית יורה על טוב מזג החומר ושלמות הכח המצייד עיי"ש.

(כה) כ"כ החיד"א בנחל קדומים ע"ה"פ (תשא ל"ב כ"ה) וירא משה את העם כי פרעה הוא, אמנם כתב שע"י תפלת משה חזר הענין כמו אחר פטירת אהרן. וכן מפורסם בשם הגר"א שכיום ט"ו תשרי חזרו הענני הכבוד. שוב הראוני הרה"ג ר' חיים יעקב הערשקאוויטש שליט"א שכן מפורש בתרגום (שה"ש פ"ב פסוק י"ח).

שם (דברי סוכות דף י"ח, דף ע"ט), עכ"פ מצינו כמה הזדמנויות שיצאו ישראל מהעננים ואין זה קושיא כ"כ.

(ד) היאך יוכל הצייר להסתכל ולהתבונן בצורת משה רבינו שקרן עור פניו, עפ"י ישובים הנ"ל נוכל לומר שהיה עוד קודם מ' יום השלישים שאז זכה לקירון עור פניו, וכמו שכתבנו בתירוץ הקודם באות א' וד' עיי"ש.

ועי' לקמן שהעתקנו מס' המפרש לעקידה. ולפי"ד לא בא המלך כלל אל משה רבינו, רק חכם אחד הסביר לו כן.

ובאמת בעיוני במפרשי התורה (סוף פ' תשא) אינו מוכרח כלל שבני ישראל לא יכלו להסתכל בקרני הוד פני משה, רק היו יראים ומזדעזעים (רש"י), או שחשבו ששם כבוד ה' או מלאכי עליון עמו ופחדו פן יפרוץ בהם ה' (רמב"ן), או שמשה מחמת גודל ענוותנותו שם על פניו מסוה שלא היה יכול לסבול שהעם מסתכלין עליו, חוץ בשעת הלימוד משום ולא הביישן למד (כל"י ועי' ספורנו), או שלא יראו ישראל את כבוד ה' המתחדש על פניו בכל רגע (אבע"ז). עכ"פ לפי פירוש כמה מהמפרשים היו יכולין בעצם להסתכל בפני משה ולא קשה כלום מהצייר הערבי.

הכל הוא רק משל ומליצה

רעיון נפלא כתב הגאון ר' יוסף זכריה שטערן ז"ל בספרו שו"ת זכר יהוסף (ח"ד במאמר תהלוכות האגדות) שכתב על דברי המ"מ ר' יצחק אהרן הנ"ל שחשב ודימה את סיפור המעשה ממש לכפירה ובזיון ברבן של ישראל משה רבינו, וכתב הוא ליישב שכל דברי המעשה אינו אלא דרך משל ומליצה להמתיק הדברים אבל אין הכוונה שבאמת היה כן שבא הצייר הערבי למשה ואח"כ המלך וכו' וז"ל: "והנה המ"מ הנ"ל דימה זה לכפירה, והחליט, כי מסתמא מצאו באחד מהקראניקס, אשר פיהם דבר שוא, ושלא יפה עשה בעל תפא"י בהעתקתו דברי עתק על צדיקו של עולם. וטרח להראות ביטול דבריו, ממה שנאמר בלידת משה ותרא אותו כי טוב, שהכירה אותו בחכמת הפרצוף, מתואר פניו ואבריו. וכמו שאמרו בזוהר, בפסוק ואתה תחזה. ולזה הכירו כשנולד במזגו שהוא טוב. וזה יסוד כל דבריו במאמריו, להראות ביטול הדברים שהובא בתפארת ישראל הנ"ל.

ואם היות מחשבתו רצויה, לכבודו של מרע"ה, הרועה נאמן, אבל היה לו למותר להרעיש העולם על זה, ולשפוך קיתון של רותחין על בעל תפא"י, שהעתיקו. ואין ספק, שכל הספור אין יסודו גם בקראניק וכדומה, אשר רחוק מצד עצמו להיותו מזמן קדום כזה. ורק שכותב המאמר אחז בדרך מליצה, לצייר, כאלו היה הענין בפועל, ולסדר אותו בדרך ספור. וכעין משלי שועלים של רבי מאיר (סנהדרין לח:) והרבה כיוצא בו. וכמו שלא יסתפק שום אדם בספורי הארי והדוב"י, שהיה כן במציאות, ורק להסביר הענינים בדרך משל. ובהיותו חושב שכן מהראוי להפליג במעלת בחיר האדם, שלא היה כן מצד יצירתו בטבע, ורק מצד שבקדושתו הכניע כל הכחות החומריות, להתגבר עליהם; ולהראות כזה מוסר השכל, שביד כל אחד להגיע למדרגה היותר גדולה, אף שלא נולד מצד הטבע להיות כמוכרח במעשיו ומי אשר לו לב מבין בהגדות חז"ל, יראה שכן דרכם תמיד, לדבר בכמה משלי מוסר, לסדרם בדרך סיפור; שלא עלה בדעתם שיסתפק בהם שום אדם משכיל, להבינם כפשוטו. וכמו שהאריכו הראשונים, עכ"ל.

ובדרך זה - שעצם הנקודה אמת רק שהסיפור משל הוא - מיושב רוב קושיות שהקשו המפקקים וגם מיושב הענין שהרבה מרבוה"ק הביאו את ענין הלז על משה רבינו בילדותו, ואתי הכל שפיר על נכון.

בספרי רבותינו גדולי החסידות ז"ל

לסיומא דמילתא נציין ונעתיק מלשון קדשם של כמה מרבוה"ק גדולי החסידות שהביאו ענין הלז בספריהם (ואף שקדמו הרבה לבעל תפא"י) וכנראה שנתנו אימון והסכמתם לזה.

הבעל שם טוב:

כבר הבאנו לעיל ממה שהביא בשמו נכדו בספרו דגל מחנה אפרים.

הרה"ק ר' לייב מוכיח מפולגא ז"ל בספרו קול אריה (פ' שמות) כתב:

"איתא במשה רבינו ע"ה שנוולד בכללות המזל שכולם רעים, וזה היה תמוה בעיני בלעם בראותו בפרצופו עיי"ש", (וכן הביא בספר שפתי צדיקים סו"פ וארא בשמו).

הרה"ק ר' גדלי' מליניץ ז"ל בספרו תשואות חן (פ' תולדות דף ל"א): כתב:

"וזהו אמרם ז"ל שאמרו על משה רבינו ע"ה הבקאים בחכמת הפרצוף שצורתו הוא צורת גנב, כי כך היה דרך עבודתו וכו', ואחר שקבלו ישראל את התורה והיו אז ששים נקרא אז איש האלקים שהיה יכול לעבוד את השי"ת בגילוי ופרסום" עכ"ל, (והאריך עוד בזה בפ' יגש ובשם המגיד המוכיח עיי"ש).

הרה"ק ר' מענדל מוויטעפסק ז"ל בספרו פרי הארץ (פ' בלק) כתב:

"כידוע מפי ספרים שמשה רבינו ע"ה היה מוטבע בתכלית המדות רעות, וכבש מידותיו לתכלית הטוב האפשרי" עכ"ל.

ובספר קדושת לוי (פ' תרומה ד"ה למה) כתב:

"ולכן הקדים משה כלים קודם משכן, כי מכח יראתו ואהבתו היו לומדים ישראל, כי נולד במדות רעות כמוזכר בספרים, ובצלאל הקדים משכן קודם לכלים כי נולד במדות טובות", עכ"ל.

ובס' דמשק אליעזר (לק"ו הגה"צ ר' אליעזר זוסמאן סופר זצ"ל - ריש פ' שמות) מביא בשם מדרש וז"ל:

ותרא אותו כי טוב הוא סוד כמוס ומופלא כי משה רבינו היה נברא בצלם דמות אשה א"כ נכון שתמלא הבית אור, ע"כ. ומבאר שם גודל מעלת הנהנה מיגיע כפו ומייגע נגד תאוותיו ממי שנוולד בתכונה טובה (ומבאר שם שזהו החילוק בין ר' אליעזר לר' עקיבא המבואר במס' תענית כה.), "והנה משה רבינו כתבו הספרים שהיה בטבע עלול לחטוא וזה מעלתו שנתעלה מכוחו ולא כאומרים אשרי ולדתו. אלא נברא בצלם דמות אשה", עכ"ל.

וכ"כ מרן הישמוח משה (פ' קרח עה"פ המעט כי העלייתו) כתב, וז"ל: מענין החכמים הקדמונים שהיו יכולים להכיר מהות בן אדם בהשרטוטין אשר בו, עיי"ש, והנה מסורת בידינו כי שרטוטין דמשה היה היפך זה, כנודע ממעשה עמלק והם היו בקיאים בזה, על כן והביטו אחרי משה, שאמרו רז"ל שחשדוהו וכו', עכ"ל.

וכן נכדו מרן הייטב לב (פ' מטות) כתב:

"והנה איתא בספרים כי משה נולד בכח הרכבתו ומזוגו נוטה לבחינת רע, בעל תאוה ובעל חימה אלא שהתגבר על יצרו והפכו לטוב", עכ"ל. וע"ע בספרו רב טוב (פ' משפטים) וז"ל, "וידוע המבואר בספרים הקדושים כי משה היה בטבעו מושרש כל מדות רעות, תאוה כעס ורציחה, אלא שהפכן לטוב" עכ"ל.

וע"ע בייטב לב (פ' לך, סוף פ' תרומה, פ' חוקת) ובספרו רב טוב (פ' תצוה) שמביא ענין זה, וע"ע מש"כ הבאר מים חיים (בספרו סידורו של שבת).

וכן מביא מרן רבינו בעל ברך משה זצ"ל ענין זה בספרו (פ' תצוה דף רל"ו), ומפרש בזה הפסוק ואת"ה תצוה את בני ישראל, שמשה רבינו יצוהם וילמדם, שמן זית זך כתית למאור, שאם מכתתין א"ע ומשברין הטבעיות אז זוכין למאור כשמן זית זך, ודווקא ואת"ה משה רבינו שהוא הדוגמא לשבירת המידות, הוא יזהירם וילמדם על כך. ולכן לא הוזכר בפ' תצוה"ה, לפי ששם משה מורה על מדריגותיו הגדולים שהשיג אח"כ וזה מן השמים עיי"ש"י.

המעשה עם המלך בספרי חסידות

אחר שהעתקנו מהרבה מספרי גדולי החסידות שהזכירו עצמם הענין שמשה רבינו נולד במדות רעות והפכן לטוב, נעתיק עוד מאיזה ספרים שהזכירו בקצרה אף המעשה עם המלך שהבאנו לעיל.

בספר אך פרי תבואה (פ' תצוה) כתב:

"שמעתי בשם המדרש שאחד שצייר צורת משה רבינו ע"ה לפני המלך, ורצה המלך להורגו על שהיתה צורתו מראה על מדות גרועות, והשיב לו, שבאמת זהו גופא היה מעלת משה רבינו ע"ה, שהיפך הרע לטוב", עכ"ל.

וכעין זה מסופר ב' נועם המדות (ח"א פת"ח ס"ב) וז"ל:

"סופר על חכמי כנען שצונו לצייר תבניתו של משה רבינו ע"ה, עם כל הקווים והשרטוטים שבו, והרגו לרוקם ולא האמינו כי ראו תבניתו מורה על רוע מזגו בכל המדות המגונות והגיע החקירה למשה, והשיב כי זהו שבחר בו כביכול באשר שהיה בכוחו להגביר שכלו על טבעו, כך שמעתי", עכ"ל"י.

ובספר בית יהודה (דף מ"ו - מונקאטש תרס"ט) כתב:

"הראשון אשר בחר לו דרך ה' ונטה מן הנטיות אשר נשרשו בו מבטן ומלידה היה משה רבינו ע"ה, שמצינו בספר ישן, שעוד בימי משה שמע מלך אחד את שם משה ויבקש המלך מצייר אחד שיצייר

(כו) ע"י בעל הטורים בשם הזוהר (פנחס דף רמז). ובפירוש הרא"ש עה"ת.

(כח) ובספרי האריכו הרבה בזה שעיקר עבודת האדם לעבוד את ה' ולייצג א"ע לשבור טבעותיו עד שלבסוף זוכין לאתערותא מלעילא, ע"י באגרא דכלה (תצוה) דאופן הראשון נקרא עבודת משא שאינו מרגיש עדיין מתקנות עבודת ה', ואח"כ זוכה לבחינת עבודת מתנה מעין עולם הבא, וזהו סוד עולםך בחיין, 'והתענוג הגדול שכלל התענוגים הוא לו העבודה בתורה ומצות כמו בגן עדן, ועיי"ש מה שפירש בפסוק שה' אמר למשה שהעיקר לכהנו לי ואח"כ יזכה משמים לקדש ולכהנו לי עיי"ש.

(כט) וכשמדייקים בלשונו נראה איהו שינויים בגירסתו, א' מש"כ סיפר על חכמי כנען (והשאר כתבו מלך ערבי), ב' שכתב והגיע החקירה למשה, אבל אינו מוכרח שהם עצמם דיברו למשה. ולפי"ז אולי נוכל לומר שזה היה בסוף מ' שנה במדבר כשהיו קרובים ליכנס לארץ כנען, ואז נסתלק הענן (מעט פטירת אהרן כמבואר פ' חוקת), או כשיצאו מהעננים למלחמת סיחון ועוג, ומיושב לפי"ז א' מהקושיות של הגר"ל דיסקין (ע"י לעיל בהערה).

לו דמות צורך האיש היקר הזה וכו', ויען הצייר הן אמת כי רשמי פני משה יעידו עליו כי הוא מטבעו גבה לב, ורק בגודל חכמתו ויראתו הכריח את טבעו שיהיה עניו מכל אדם, ורק בעבור זאת הללה אותו התורה בזה, כי אילו היה עניו מכל אדם מבטן ומלידה, לא היתה לו נאווה התהלה הזאת, עכ"ל.

למעש"ה ולהלכה

אף בדברי הפוסקים מצאנו שהעתיקו מעשה הלז בנוגע להלכה, והוא בשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' רנ"ז) שדן שם בנידון אשה עגונה שכאותו זמן נהרג אחד בבית האסורים ונמסר ביד החברה קדישא להתעסק בקבורתה, והביאה האשה דיוקן (פאטאגראף - פיקטשער בילד) מבעלה, ואמרו הח"ק שזהו מתאים עם צורת הנהרג ודן שם אם יכולין לסמוך על פיקטשער, והגאון אב"ד וואלטשיסק כתב שאין להוכיח מצורה שוקעות על צורת איש שהוא בולטות, והגאון ר' דוד איש הורוויץ אב"ד קאזלוב הביא רא"י מגמ' (ר"ה כז.) דמות צורת לבנה היה לו לר' גמליאל בעלייתו עיי"ש, והמהרש"ם דחה ראייתו עיי"ש, ובתוך דבריו כתב:

"וראיתי בספר אור פני משה בשם בן המלך והנזיר וכן בתפא"י על משניות (סוף קידושין) ובמפרש לעקידה (פ' חוקת) שבימי משה רבינו ע"ה שלח מלך אחד להביא לפניו ציור דמות דיוקנו של מרע"ה, והכיר בחכמת הפרצוף שמידותיו רעות בתכלית ונסע לראות צורתו והיה מכוון כן ואמר לו מרע"ה אדרכה ע"י שנולד במדות רעות והוא זיכר אותם לכן זכה למעלתו", ומזה ראייה שיכולין לעשות צורה מדויק ממם.

ודחה אותו כמש"כ לעיל דאולי שם גם הצורה בולטות הוה, ועוד דכשעושהו נגד האיש ממש אפשר לכווין היטב, משא"כ כאן שהביאו הצורה אחר איזה ימים שראוהו, וגם ראוהו מת, אין לסמוך להתיר מהאי טעמא^א.

וכן מצאנו שהזכיר המהרש"ם ענין זה בספרו עה"ת תכלת מרדכי (פ' קרח סי' י"ח) בשם המחברים.

סוף דבר הכל נשמע

תורת העולה מכל המקובץ, שמעשה הלז נמצא כבר בהרבה ספרים כשני ושלש מאות שנה, וכמה הזכירוהו בשם 'ספר ישן' או 'מדרש', נראה שלא החזיקו לחסרון באחד שנולד במדות מגונות ובכח עבודתו מהפכן לטוב, אדרכה כי זהו כל האדם, ועשינו סמוכין לתרץ המעשה וליישבו מקושיות המפקקים והכל על מקומו יבא בשלום.^א

^א מענין זה לסמוך על פיקטשער כשנוגע לדיני תורה, ע"י עוד בשו"ת בית יצחק (אבע"ז סי' פ"ז) אי מחייבין מיתה ע"י עדים שראו הרצח ע"י תמונה. וע"י ערש ענינים נפלאים. וע"י להורות נתן (ח"י סי' כ"ד) מענין תמונות של פושעי ישראל ונכרים שנרפסים בעיתונות וירחונים אם יש איסור להסתכל משום הסתכלות בדמות אדם רשע עיי"ש שהאר"ק וע"י בשו"ת בצל החכמה (ח"ב סי' י"ח ג') ומש"כ בהקדמת שו"ת כונת הלב (אות ה'). ומענין זה ע"י בית יצחק (שם) בענין שיכולין להכיר צורת הרצח באישון עין הנרצח ובודאי אין הורגין עיי"ש עיי"ש ובשו"ת ברכת רצ"ה (סי' ג'), וע"י בס' השרשים להרד"ק (שורש איש) דלכן נקרא העין אישון שנראה בה צורת איש קטן, והר"ד בראשית חכמה (שער הקדושה פ"ח).

^א וכאמת נראה לציין שמחלוקת זו בין המפקקים והמסכמים והיינו אי הוי בזיון למשה רבינו לומר שהיה לו מידות רעות בילדותו והפכן לטוב, זהו תלוי במחלוקת הקדמי איזה עדיף אם המתאווה ומתגבר על יצרו או מי שאינו מתאווה כלל, ע"י ישמח משה (בהפטרה לפ' ראה) שהאר"ק ת"ת דאיות לשני הצדדים, ולבסוף מכריע "אבל באמת דאלו ואלו דברי אלקים חיים והתחלת האדם ודאי העיקר כהחולקים, דאם נטבע כך מבטן צדיק מה פעל, אבל כשעל יד מלחמתו בחזקה כבשו כל כך עד שבא לבחינת דוד המלך ע"ה, ומכ"ש לבחינת אברהם ודאי מה טוב ועדיף מהלוחם כל ימיו, והיינו כהרמב"ם, כללו של דבר דבהתחלתו קי"ל כהחולקים וכסופו כהרמב"ם, עכ"ל. וכן האריך עוד היטב לב (פ' מטות) ועוד. ובס' רב טוב (שם) מפרש בזה המחלוקת עה"פ ויביטו אחרי משה, י"א לגנאי חשדותו בא"י וי"א לשבח אשיר יולדתו, ומפרש שהאומרים לגנאי גינהו שנולד בתכונת רעות וכנ"ל, והאומרים לשבח אשיר יולדתו שהוליד את

כל אדם ראוי להיות צדיק כמשה רבינו^(א)

ובלכתניו בדרך הזה נבאר לשון קדשו של הרמב"ם שרבים תמחו ועמדו על דבריו הקדושים, וזה לשונו (הל' תשובה פ"ה ה"ב):

אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים טפשי האומות ורוב גולמי בני ישראל שהקב"ה גוזר על האדם מתחלת ברייתו להיות צדיק או רשע אין הדבר כן "אלא כל אדם ואדם ראוי להיות צדיק כמשה רבינו" עכ"ל^(ב). ותמחו המפרשים ליישב כוונתו במה שמדמה למשה רבינו דוקא^(ג). אמנם לפי דרכינו אתי שפיר הכל על נכון דעיקר הכוונה שכל אחד יכול לנצל כוחותיו וכשרונותיו עד שיתהוו צדיק גמור, ודוגמא לזה הוא משה רבינו שאף שנולד בתכונות וטבעותיו קשות היפך מידות טובות, עכ"ז שבר כוחותיו והפך הכל לטוב עד שהעיד עליו הכתוב והאיש משה עניו מאוד מכל אדם אשר על פני האדמה וזכה לתואר משה עבד ה'. ובבחינה זו יכול כל אחד להדמות למשה רבינו לנצל ולשבר כוחות "שלו" ולהפכן לטוב עד שיהיה צדיק גמור^(ד).

זכרו תורת משה עבדי!

עצמו ונעשה בריה חדשה עיי"ש. עכ"פ להכרעה זו אין שום בזיון לומר על אדם צדיק שהיה לו נטיות רעות בילדותו, אדרבה אם אומרים שהיה כולו טוב בילדותו אז היה בזיון דצדיק מה פעל וכנ"ל. וע"ע בעצי חיים (סו"פ מטות).
(ב) בספר החיים (ס' זכירה, ח"א פ"א - לר' בצלאל אחי המהר"ל) כתב ולכן נקרא משה רבינו ולא רבינו משה, להודיע שלא זכה למה שזכה אלא בשביל ענוותנותו הגדולה עיי"ש.

(ג) ברמב"ם (שמונה פרקים פ"ז) מבאר שם ענין הנבואה והחילוקים שבין המדריגות, ומבאר שם שיש מעלות שכליות ומעלות המידות (ומנה מפחיתות המידות, תאוה, גאווה, רוגז, כעס, עצות, אהבת הממון, וכדומה), ואי אפשר להשיג מעלת הנבואה עד שיהיו לו כל מעלות השכליות ורוב מעלות המידות, ובסו"ד כתב "וכאשר ידע משה רבינו ע"ה שלא נשארה לו מחיצה שלא הסייר אותה וכי נשלמו בו מעלות המידות כולם והמעלות השכליות כולם ביקש להשיג מהות השי"ת על אמיתת מציאותו אחר שלא נשאר לו מונע" ... מכאור בלשון קדשו שמשה רבינו עבד בעבודת המדות עד שזכה להתעלות ולהסיר כל מונע ומחיצה מפחיתות המידות שהם מרחיקין את האדם מהקב"ה.
ועפ"י חשבנו לפרש דברי רש"י (חוקת כ' ט"ז) עה"פ וישלח מלאך, שהנביאים קרויין מלאכים וכו'. וביארו המפרשים שנביא כשמיניע לו ענין הנבואה נעשה כמזכב של התפשטות הגשמיות וכמו מלאך (ועי' רבינו בחיי שביאר באו"א). ולפי"ז צ"ע במשה רבינו שה' דיבר עמו פנים אל פנים כמדבר איש אל רעהו ונשאר בכוחות האנושיות א"כ אמאי נקרא מלאך. ולהנ"ל א"ש שמשה זכה והגיע להמעלה הגדולה ביותר והאפשר בכוחות אנוש להשיג עד שלא נשאר שום מונע לה, ובזה דומה למלאך.

ושוב מצאתי עכשיו חידוש בדברי הרמב"ם מוכח ברד"ק (ירמיה א' ה') עה"פ בטרם אצרך כבטן ידעתך, וצ"ע דהלא כל הצדיקים והרשעים כולם מכירים ה' טרם יצירתם, אך הכוונה שהוריו נזהרו בקדושה בעת הריגו שיהא נביא מקדש, "וזהכס הגדול ר' משה בר מיימון (מר"ח ח"ב פרק ל"ב) כתב כי זה ענין כל נביא אי אפשר לו בלתי הכנה טבעית בעיקר יצירתו שיהיה נכון לנבואה עם ההתלמדות" עכ"ל. משמע מדבריו שנביא הוא סוג מיוחד וצריך שיהיה דוקא מענות לכך עוד קודם לידתו. וע"ע ברמב"ם (הל' יסודות פ"ז) שהאריך בחילוק נבואת משה לשאר נביאים.

(ד) ובנימוקי מהר"א (שם) כתב המקור, דבר זה נובע ממה שאחז"ל (ברכות לג:) אטו יראה מילתא זוטרתא היא אין לגבי משה מילתא זוטרתא היא. והקשו המפרשים הא לישראל קאמר, ויש מי שתירץ דמשה הוא דקא"ל ליה לישראל אם תאכור ושמעתם גם אצליכם למילתא זוטרתא יחשב והן הן דברי רבינו.

וע"ע בס' הברית (ח"ב מאמר י"א פ"ה), דע דלך אחי וראש שאפילו כמשה רבינו ע"ה יכול האדם להשיג במעשיו ומדותיו הטובים חוץ מנבואותיו שלא קם כמחור, ועי' בגמ' (סוכה כח.) שלשים ראויים שתשרה עליהם שכינה כמשה רבינו, עי' בפתח עינים להחיד"א (שם), רב פעלים (ח"ב חלק סוד ישרים), מנחה בלולה (פ' ברכה), עקדת יצחק (ורשב שער כ"ח).

(ה) וכע"ז ראיתי בקובץ הערות (להגר"א וואסערמאן ז"ל - אגרות בדרך הפשט סי' ד אות ט') "ואף שכבודאי אפילו אם יעבור אדם בכל כוחותיו אלפי אלפים שנה לא יגיע עד קרסוליו של משה רבינו ע"ה, היינו מפני שלא ניתן לשום אדם כוחו ובינתו של משה רבינו וכו' אבל כל אדם לפי ערכו ולפי כוחותיו יכול להיות עובד ה' כמו משה רבינו לפי כוחותיו".

(ו) לשלימות המאמר נספח לכאן בענין זה, (נאמר בשיעור חו"ר ליל ישיש פ' תצוה העעל"ט, אול"י ד אדר א').
בשור"ע (ארי"ח תק"פ) מונה שם בין הימים שראויין להתענות בהן, יום ד אדר בו מת משה רבינו, ואח"כ ט אדר בו נחלקו ב"ש וב"ה, ע"כ.

והדברים תמוהין מפני מה גזרו תענית על שנחלקו ב"ש עם ב"ה, הלא כל הש"ס והמשנה מלא עם מחלוקת בין התנאים ואמוראים (עד שכמעט ליכא אלא ה' ר' פרקים במשניות שאין בהם מחלוקת וכידוע), וע"כ דקאי על מחלוקת מסוימת שבעבורה גזרו להתענות עליה, ונראה לבאר על איזה מחלוקת קאי ומה הטעם יש בה. (ועי' בכיורא אשל אברהם על מג"ת שביאר שזהו עצמו שנחלקו ב"ש וב"ה ונעשו ב' בתי מדרשות מיוחדים זהו גרם מחלוקת הרבה וקשה המחלוקת לכן קבעו תענית ע"ז עיי"ש).

בגמ' (שבת יז.) נחלקו שמאי והלל באי"ח דבר, הכוצר לגת (חותך ענבים לעשות מהם יין) שמאי אומר הוכשר (וע"כ צריך לעשותו בכלים טהורים), הלל אומר לא הוכשר, אי"ל הלל לשמאי מפני מה בוצרין בטהרה ואין מוסקין בטהרה (חותך זיתים לעשות מהן שמן), אי"ל אם תקניטני גזרני טומאה אף על המסיקה.

נעצו חרב בביהמ"ד אמרו הנכנס יכנס והיוצא אל יוצא (לפי שהיו רוצין ב"ש לעמוד במגין - רש"י), ואותו היום היה הלל כפוף ויושב לפני שמאי כאחד מן התלמידים והיה קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל.

ועי' בבה"ג (הל"ת ב' ותענית) בתשעה בו גזרו תענית על שנחלקו ב"ש על ב"ה והיה קשה אותו היום כעשיית העגל. ובמגילת תענית (מאמר אחרון בסופו) בתשעה בו גזרו תענית על שנחלקו ב"ש וב"ה זה על זה (ונהרגו שלשת אלפים מתלמידיהם - הוספה מכת"י, ולפי"ז אפ"ל בפשטות הדמיון ליום עשיית העגל שנפלו שלשת אלפי איש).

והדברים נפלאים ותמוהין מאוד, כמה נחלקו שמאי והלל, ומהו ההגדרה התריפה כיום שנעשה בו העגל, ועוד שהחכמים ראו בזה ענין כואב ביותר עד שקבעו במגילת תענית להתענות ביום זה וכן הובא להלכה בשו"ע, וכל זה אומר כולו דרשוני.

ונראה לבאר הדברים, בהקדם נבאר ענין מחלוקת ב"ש וב"ה בכלל, דלכאורה הלא קיי"ל אחרי רבים להטות, ובכל מחלוקת שנחלקו בה חכמי ישראל צריכין לדון עפ"י הרוב, והמיעוט מטי"ן א"ע לשיטת הרוב, אי"כ מה שייך להחזיק במחלוקת. אמנם מבואר בגמ' (יבמות יד.) דוודאי כו"ע סברי דאזלינן בחר רוב וכמו שכתוב בתורה, אך בהא גופא נחלקו אי

אזלינן בחר רוב אנשים בכמות או בחר חריפים ומחודדין שהם יותר באיכות, והנה ב"ש היו מחודדין וחריפי טפי וב"ה היו ענווים ונוחים, אבל היו יותר בכמות, ובה גופא נחלקו מה נקרא הרוב (וע"כ בדברי יואל וישכ"ר ש"א). ולמעשה יצתה בת קול דהלכה כב"ה (יבמות שס), וכן זכו שנקבע הלכה כמותם מטעם שהם נוחים ועלובין (עירובין ג.).

היוצא לנו מזה ששיטת בית שמאי הוא דטפי עדיף מי שהוא בעל כשרון וחריף, ובית הלל סברי דאין זה מעלה בכשרונות טובים אלא העיקר להצטרף ולהתאחד עם כלל ישראל כולו שהם הרוב בכמות וכמו שאמר הלל להגר (שבת לא.) על אהבת רעים זו היא כל התורה כולה, ובשמים פסקי כשיטת הלל.

ובלכתניו בדרך הזה נראה לפרש הגמרא שהתחלנו, דהנה ב' משקים אלו שמן ויין אין יוצאין אלא ע"י כתיחה ובעיטה ורק ע"כ יכולין ליהנות ממנו ומאורו, וכמבואר במדרש (בפרשתן) שמן זית דין כתיחת למאור, מה זית אינו מוציא שמנו אלא ע"י כתיחה כך ישראל אין חוזרין בתשובה אלא ע"י כתיחה, וע"כ סובר שמאי שצריך להיות הבצירה והמסיקה - קאי על היגיעה בתורה ועבודה - דוקא בכלים טהורים שלא יקבלו טומאה, והלל ושיטתו סובר אף בכלים טמאים יכולין למסוק ולבצור, ולדרכינו הכוונה אף בכוחות חלשים, אם יגיעים ועובדין את ה' לבסוף יצא שמן זית דין ויין טוב.

וכיון שרבו תלמידי ב"ש החריפים ונצחו את שיטת בית הלל שישב כפוף ונכנע תחת שמאי, היה אותו יום קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל, שאז היתה שכירת הלוחות שגרם שכחת התורה, וכמו"כ שיטה זו שהרוב נמדד ע"י החריפים ובעלי כשרונות גורם שכחת התורה וכמו שהזכירנו חז"ל (נדרים פא.) הזהירו בכני עניים שמהם תצא תורה, ועל ענין זה ראו חז"ל לקבוע תענית לדורות עולם על שנצחו אז שיטת ב"ש את שיטת ב"ה. ואולי יש להמליץ שנהרגו שלשת אלפים מתלמידיהם, ר"ל שנפלו ממדרגתם ומערכם עפ"י שיטה זו שנצח באותו היום.

והנה מרן רבינו ז"ל בברך משה (בפרשתן) עמד על קשיות הראשונים מפני מה לא נזכר שם משה רבינו בפרשה זו (עי' בבה"ט ואב"ע"ז ריש הפרשה), ומפרש בהקדם דברי מרן רבינו ז"ל בעל דברי יואל (חידושי פ' חוקת) ומדוע לא יראתם לדבר במשה, ופרש"י בעבדי אע"פ שאינו משה, במשה אע"פ שאינו עבדי, ולכאורה מה חשיבות יש במשה אם אינו עבד ה', ומבאר שם שלמשה היה ב' כוחות, א' מה שעבד בעצמו להפוך מידותיו משוב לרע וזה נקרא עבדי, וחלק השני מה שזכה במתנה מן השמים לצד היותו משה רבינו מקבל התורה, וזהו במשה אע"פ שאינו עבדי עכ"ד, היוצא לנו ששם משה מורה על הכח שקיבל מן השמים, והשם עבד מורה על כוחותיו שעבד בעצמו.

וכזה מפרש רבינו ואת"ה תצוה את בני" שמן זית דין כתיחת למאור, שמשה רבינו נולד במדות גרועות וככה עבודתו ויגיעתו הפכה לטוב גמור (וכמבואר בספד"ק - וכמו שהארכנו במאמרינו), לכן ואת"ה תצוה שיהיה אינו מוציא שמנו אלא ע"י כתיחה ויגיעה, ומה"ט לא נזכר שם משה בפרשה זו, וכנ"ל ששם משה מורה על גודל המתנה שזכה משמים שא"א לבשר ודם להשיג אחר גודל יגיעתו שעבד בעצמו (וכמבואר בדרשת הר"ן דרוש ג') ולכן לא הוזכר שם זה בפרשה זו.

ולדרכינו י"ל ששני התעניתים יום ד' אדר יום פטירת משה ויום ט' אדר יום שנצחו בית שמאי על בית הלל שניהם רומזין לדבר אחד על ענין היגיעה ושכירת המדות מרע לטוב, ושניהם חלין עפ"י בפרשה זו פרשת ואתה תצוה.

וידידי החו"ב הר"ר שמואל לייבוש וויינבערגער שליט"א הוסיף ענין נפלא שכיום שחל יום ט' אדר חל לעולם יום שכעה עשר בתמוז יום שכירת הלוחות, ומתאים מאוד מה שאמרו בגמ' שהיה אותו היום קשה כיום שנעשו בו את העגל, ורפ"ח"ה. שוב ראיתי בס' מנחת איש (עמ"ס שבת שם - לירידי הרי"ש ווייס שליט"א) שצייץ להגהות מנחת בכורים (על תוספתא שם פ"א ה"ח) שכתב ג' אופנים כמה שהשוו יום הזה ליום שנעשו בו העגל עיי"ש.

ישראל חיים שטעסל

מדפיס ומגיה מומחה

קרית יואל יצ"ן

- מא -

הערות והארות בנוסח התפלה

סדר קרבנות למנחה

בעמדי עכשיו בעת חסל סידור תפלה ישרה כתר נהורא שיצא בקרוב לאור עולם בעזה"י, וכדי להקל על המתפלל השתדלתי למלאות הסידור בלי צורך לדפדף ממקום למקום כבסידור הקודם, רק הכל על מקומו יבא בשלום כל הקדישים והשמו"ע וכו'. אבל כד מטא שעתא דצלותא דמנחה, נתקשתי בסדר הקרבנות השייכים לתפלת מנחה, איפה מתחילין ואיפה מסיימין, כי בסידור תפלה ישרה ראדוויל כ' בקיצור "יאמר קודם מנחה פ' הקרבנות כו' ואשרי", וכן הוא בשאר סידורים ישנים כתבו לומר קרבנות וצינו שמקומו בתפלת שחרית אבל לא נדפס במקומו מחמת הוצאות הדפוס, וכל דבר שהי' כבר בהסידור פעם א' לא נדפס עוה"פ, א"כ לפי"ז הסברא נותנת דצריכין לומר כל סדר הקרבנות כמו בשחרית, כי מהיכי תיתי לשנות במנחה מבשחרית.

והנה סדר הקרבנות הנמצא כהיום בהסידורים נדפס לאחרונה ע"י המדפיסים שרצו ג"כ להקל על המתפלל ומלאו הסידור בלי שיצטרכו לחפש שום דבר, אבל לא ידענו ולא שמענו טעמים ונימוקים ע"ז, כי ממ"נ אם הדפיסו פר' התמיד והקטורת, למה לא המשיכו גם הרבון שאומרים אחר אנא בכח שזה קאי על פר' התמיד והקטורת (שנקרא ג"כ תמיד), (ולפי השל"ה אכן מזכירין בנוסח זה גם קטורת כבסידור הלז), וגם לפי נוסח סידור דידן דאומרים גם פר' חביתין מאן יימר לן דאין אומרים אותו במנחה, דהא נאמר שם מחציתה בבוקר ומחציתה בערב. ושאלתי לחכמים וגדולים ואין פותר אותם לי. ע"כ חקרתי וחפשתי עד שידי יד כהה מגי"ה מספרים וסידורים ישנים, וזאת אשר מצאתי.

פרשת הכיור הנדפס בסידורים קודם מנחה, אם כי לא מצאנו כעת מפורש לאומרו במנחה. אבל איבעית אימא סברא הוא, כי כן מבואר בשמלה חדשה הנדפס בתבואות שור למס' ברכות הנקרא בכור שור (סעי' ב'), דכתב שם בסדר הקרבנות דראשונה יקרא פרשת קידוש ידים ורגלים, שזה היה קודם כל העבודות, ע"כ. א"כ גם במנחה כך הוא כי אסור ליכנס למקדש וכ"ש לעבודה בלא קידוש ידים ורגלים כמבואר כאן בסידור בסדר קרבנות דשחרית:

פרשת צו את אהרן מבואר מסידור תפלה ישרה ראדוויל דאומרים אותו גם במנחה, דכ' שם בסדר הקרבנות דשחרית קודם צו את אהרן וז"ל, במנחה א"צ לומר רק פסוק ובער וגו', רק משום כל פסוק דלא פסקי' משה לא פסקינן, צ"ל כל הפרשה, ויכוין בה (חוץ מפסוק הנ"ל) כקורא בתורה, ואם אין לו פנאי כדי להתפלל עם הצבור ומכ"ש שלא יעבור הזמן, א"צ לומר רק פסוק ובער, ע"כ. ונראה טעם אמירתו כי מבואר ביומא (דף כ"ז ע"ב) דבתמיד של בין הערבים היו שני כהנים ובידם שני גזירי עצים, ע"ש:

פרשת התמיד, מובא ברמ"א (סי' רל"ד ס"א) שנוהגין לומר פרשת התמיד קודם אשרי, ומקורו באבודרהם בשם אגרת התשובה לרבינו יונה ז"ל:

סדר הקטורת, כ"כ בבאר היטב (סי' רל"ד סק"ב) בשם האריז"ל, וכ"ה במג"א שם. והנה כשאומרים קטורת אומרים ג"כ ג' פסוקים של יי צבאות כו' וערבה כו', כי כן מבואר בשער הכוונות כי בכל פעם שאומרים קטורת אומרים ג"כ פסוקים אלו:

אביי הוה, אין אומרים בסדר הקרבנות של מנחה, כן מבואר בתפלה למשה להרמ"ק ובסידור היעב"ץ (שה"י כמה שינוים בין שחר לבין הערכים). ובזכרון יהודה (מנהגי בעל אמרי אש) כ' דבסדר הקרבנות קודם תפלת מנחה לא אמר מימרא דאביי, רק קודם אנא בכח אמר "וקטורת" של בין הערכים היתה קריאה בין אברים לנשכים:

אנא בכח, בזכרון יהודה שזכרנו מקודם מבואר שהאמרי אש אמר אנא בכח בסדר הקרבנות של מנחה. ובליקוטי מהרי"ח בסדר הקרבנות של שחרית כ' טעם אמירתו, משום דידוע שסגולת הקטורת שמברייח הקליפות שלא יאחזו בהתפלות, והשם הזה (שם מ"ב) של אנא בכח יש לו ג"כ סגולה זו כמ"ש בראשית חכמה (פ"ז משער הקדושה) ע"ש, לכך אחר הקטורת מזכירין ג"כ שם זה. וכ' שם בליקוטי מהרי"ח שאח"כ מצא כעין זה בסידור אור ישר. ומוכן לפי"ז דאין נפק"מ באיזה תפלה, כי בכל פעם שאומרים הקטורת קודם התפלה שייך סגולה זו של שם המרומז באנא בכח. ואפשר שמטעם זה א"א אותו בסדר הקטורת של אחר התפלה אצל תפלת קוה, כי רק קודם התפלה אומרים אותו כנ"ל בליק"מ שלא יאחזו הקליפות בהתפלות:

רבוש"ע שאומרים אחר הקרבנות (כבר כתבנו לעיל שאין שום סברא למנוע אמירתו במנחה כי קאי אתמיד ואקטורת), וכעת מצאנו רא"י לזה כי כמטה אפרים (סי' תקצ"ח ס"ב) כ' דבמנחה של ר"ה אומרים בסדר הקרבנות אחר הקטורת גם הרבון העולמים כו', אף שבשאר י"ט אין אומרים, לפי שהיום עת לחננה, ע"כ במט"א. נראה מזה שבחול אומרים אותו בסדר הקרבנות של מנחה, רק בשבת וי"ט א"א אותו (לכד מר"ה כנ"ל):

פרשת חביתין, הנה כאן בסידור תפלה ישרה כ' בסדר הקרבנות של שחרית פרשת חביתין, וכ' שם אף שכ"ג בלבד הקריבה, מ"מ יאמרוה כל אדם כמו שאנו אומרים סדר העבודה ביו"כ במקום העבודה, וכ"ש למ"ד אם אין כהן קריבה משל צבור, ע"ש. והנה באשל אברהם (בוטשאטש) כ' שלא נראה ולא נשמע שום אדם שיאמר פרשה זו במנחה, ע"ש. אבל גם בזה מצאנו מקור לאומרו בסדר הקרבנות דמנחה, כי כן כ' היעב"ץ בסידורו דאביו החכ"צ ז"ל אמר בקרבנות דמנחה גם פרשת חביתין, ע"ש:

ולפי כל הנ"ל סדרנו סדר הקרבנות כאן בתפלת המנחה בסדר הלז, פרשת הכיור, פרשת צו את אהרן (משום פסוק ובער, וכשאיין לו פנאי יאמר רק פסוק ובער), פרשת התמיד, סדר הקטורת, יי צבאות, וערבה, אנא בכח, רבוש"ע אתה צויתנו, פרשת חביתין. והבוחור יבחר:

והנה בסידור היעב"ץ וכן במור"ק (סי' מ"ח) כ' שאביו החכ"צ ז"ל אמר סדר הקרבנות דמנחה מיושב, וע"ש מילתא בטעמא דישיבה:

פסוקים לשמות אנשים שאומרים אחר שמו"ע

בסידורים כ' מקורו מקיצור של"ה, והגם שלא נמצא בקיצור של"ה שלפנינו (ועי' בלקוטי מהרי"ח שכ' ג"כ שלא מצאו בקיצור של"ה), אבל נמצא בקיצור של"ה מדפוסים הקודמים (דפוס אמשטרדם שנת תפ"ב בסופו) כ' בזה"ל, ידוע מה שנכתב (לעיל במסכת גיהנם) וכן הוא בספר הכונות בענין חיבוט הקבר, הרשעים אינם יודעים שמם בקבר ומכין אותן מכות אכזריות. ומי שאומר בחייו כל יום פסוק אחד המתחיל בתחילת אות משמו ומסיים בסוף אות משמו, דהיינו אותו השם העולה עמו לספר תורה

שהוא שם הקודש, ר"ל כגון למי שקורא איצק וקורין אותו לספר תורה יצחק צריך להתחיל הפסוק ביו"ד וסיים בקוף, וכן כולם, ומכל שכן למי ששמו נמצא בפסוק עצמו כגון שלום או דן או ראובן שאין צריך לסיים בסוף שמו, ומי שאומר פסוק כנ"ל הוא סגולה שלא לשכוח שמו כ' ויאמר אותו בשמו"ע קודם יהיו לרצון בסוף התפלה, ע"כ:

וכן הוא בס' דברי חכמים (חלק דעת חכמה, שער הידועות פ"ז) וז"ל, מצאתי כתוב בכמה ספרים בשם המקובלים, שטוב לכל א' שימצא איזה פסוק מהתורה ונביאים וכתובים שיתחיל את ראש הפסוק כאות ראש שמו, וסוף הפסוק כסוף שמו, ותמיד יהא שגור בפיו אותו הפסוק, והוא לו תועלת להזכיר אותו בעת צרה. וי"א שגם הוא תועלת שלא ישכח שמו להשיב לשואלו בקבר הגידה לי שמך. ע"כ:

ועי' במהר"ש להרה"ק השר שלום זלה"ה מבעלזא, שזהו רק אם איש ישראל מתנהג כראוי והולך בדרך התורה והמצוה, אבל אם אינו מתנהג כראוי אז לא מועילה לו סגולה זו, ע"ש:

והנה מה שיש בסידורים סדר פסוקים לכל שמות אנשים ונשים, זה רק להקל על המתפלל לימצא פסוק משמו, אבל יכולין לומר גם פסוק אחר המתחיל ומסיים בשמו כמובן, וכן נראה מספר תפארת ישראל (למהרי"ח תלמיד הבעשטה"ק זלה"ה) פ' וילך וז"ל, פעם אחת נפלה לי פסוק בעת הקיצה מן השינה כמו נבואה קטנה הפסוק שלי, יראו מה' כל הארץ ממנו יגורו כל יושבי תבל, כי שמי ישראל, כו', עכ"ל. מזה נראה שלשם ישראל אמר פסוק זה של יראו מה' וגו', הגם שבסידורים יש פסוק אחר לשם ישראל:

ובסידור המקובל לר' הירץ ש"ץ (בהקדמה קודם יוצר אור) וז"ל, קבלה בידינו פסוק המתחיל ומסיים בשם איש (כגון מי ששמו נפתלי פסוק 'נדבות פי רצה נא יי ומשפטיך למדני'), טוב להזכירו בדרך ההולך או עסק את עמיתו הן בלימוד הן בכל חפץ: וכ"ה בספר מפעלות אלקים (מע' דרך אות פ"א) שלומר פסוק המתחיל ומסיים כשמו הוא שמירה לדרך:

והנה מהנ"ל (חוץ מקיצור של"ה) לא מוכח שיאמרו הפסוקים אחר שמו"ע, רק נתבאר סגולת אמירתו, אבל מצינו מקורות אחרות לאומרו אחר שמו"ע רק נחלקו דעותיהם באיזהו מקומן של אמירתו, אי קודם יהיו לרצון השני, או אחר יהיו לרצון קודם עושה שלום, או לאחר עקירת רגליו קודם יה"ר. בא"ר (או"ח סי' קכ"ב) כ' לאומרו אחר שמו"ע "קודם יהיו לרצון" כמו שהוא בקיצור של"ה. ובס' יד כל בו (לר' דוד לידא, פרנקפורט תפ"ז) כ' לאומרו "קודם שיעקור רגליו" לומר עושה שלום, וז"ל, כתוב בספר הכוונות בענין חיבוט הקבר, הרשעים משכחים שמם ומכין אותן מכת אכזריות להגיד מה שמו והוא אינו יודע, אכן מי שאומר כל ימיו קודם עושה שלום פסוק אחד מן התורה או מן הנביאים או מן הכתובים, המתחיל בתחילת הפסוק אות משמו הראשון, ומסיים הפסוק בסוף אות שמו, דהיינו אותו השם העולה עמו לס"ת, למשל אם שמו דו"ד יאמר דרשו ה' ועוזו בקשו פניו תמיד, ויראה כל אדם לכתוב אות הפסוק שלו בסדר תפלה שלו קודם עושה שלום, ויאמר קודם שיעקור רגליו, והוא סגולה נפלאה שלא ישכח שמו, ע"כ. ובס' מאורי אור (ח"ד הנקרא באר שבע דף י"א ע"ב) כ' לאומרו "אחר עקירת רגליו" קודם יה"ר, וז"ל, ומה שנהגו רוב המון ע"פ מחבריהם לומר פסוק מעין שמותיהם בר"ת וס"ת, כיון שלא נזכר כלום בתלמוד ומדרשי רשב"י ובשום קדמון, הוי כהפסק שלא מענין תפלתו, ומוטב לאמרו אחר עקירת רגלו קודם יה"ר, וזכרון אחד לכולם, ע"כ.

ובספה"ק זרע קודש (פר' שמות) כ' וז"ל, תקנו לנו קדמונינו לומר בסוף תפילת י"ח פסוק שרומז בו שמו של אדם, שהפסוק מתחיל ומסיים באותיות התחלת וסיום שמו, שבזה הכח יקח את שמו

מבין הס"א שלא יהיה בגלות ביניהם, רק יהיה שמו רק בקדושה, עכל"ק. נראה מזה שהוא תקנה מקדמונינו. וכ"ה בספה"ק דברי חיים (ריש פר' שמות) שנתקן לומר לאחר שמו"ע:

ועי' בשמירת הלשון להח"ח ז"ל (ח"ב פ"ז בהג"ה) טעם נורא למה אומרים הפסוק אחר אלהי נצור, ע"ש:

מי שבירך לחולה ולילדות

גם באשה אומרים אבותינו אברהם יצחק ויעקב ולא שמות אמותינו, וגם אומרים באשה לרמ"ח איבריה ושס"ה גידיה

מי שברך. נהגו לכרך את החולים בבהכ"נ בשעת קריאת התורה, דאז רחמים מתעורר: (ערוך השולחן, יו"ד סי' של"ו סעי' י"ב)

בנוסח מי שבירך לחולה מזכיר "אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה אהרן דוד ושלמה", ולא זכר את "יוסף" בסדר האבות, רק הזכיר "שלמה". עי' בדברי תורה מבעל מנחת אלעזר זללה"ה (מהדורא רביעאה אות י"ג) הטעם, שאין רצוננו לעורר דין על החולה, וכיון שמדת יוסף הצדיק מי יאמר זכיתי לבי טהרתי מחטא זה ה' יעזרנו ב"ב, ע"כ יראים להזכיר מדה זו בעת חליו, ומזכירין במקומו "שלמה המלך" שהי' בימיו סיהר"א בשלימות"א כדאיתא בזה"ק. והנה החללים ר"ל באים שורשן ממאר"ת חסר כתיב שנאמר ביום ד' ממיעוט היר"ח, ונמצא כשמזכירין שלמה המלך שהיו בימיו סיהר"א בשלימותא כנז' ע"כ זה מתוקן לרפואת החולה בשורשו והמ"י, וכ"ז כתבתי רק כדי ליישב נוסח תיקון הראשונים זי"ע. ע"כ:

עי' בס' חמשה מאמרות (מא' נוסח התפלה אות י"ט) בשם אביו (ה"ה הרה"ק בעל דרכי תשובה זללה"ה) וכן זקנו (ה"ה הרה"ק מוה"ר רבי שלמה זללה"ה ממונקאטש), שלא יאמרו בנוסח מי שבירך יברך וירפא את "החולה" פב"פ, עפ"מ שארז"ל (שבת ל"ב ע"א) לעולם יבקש אדם רחמים שלא יחלה, שאם יחלה אומרים לו הבא זכות והפטר, וכיון שאומרים "החולה" הרי מקיימין ומודים שהוא בחזקת "חולה" והרי צריכים להביא זכות כז' ונמצא שה"ז מעורר דין ח"ו בלשון "החולה", רק יאמרו יברך וירפא את פב"פ. ע"כ:

בנוסח מי שברך לחולה שאומרים גם בנקבה לרמ"ח אבריה ושס"ה גידיה, הרי באשה אברים יתירים וכו'. באמת אין בידי ליתן טעם ללשון מנהג לבד, אך להוציאו חלק אי אפשר, ונראה לומר כיון דאומר מי שברך לאברהם וכו', הרי דזוכר זכות אבות, ונהי דזוכר אמהות מ"מ העיקר הוא האבות, ואחז"ל (ברכות טא:) אין פרי בטנה של אשה מתברך רק מפרי בטנו של איש, וא"כ אין כח באחד להגן על השני אלא במה שבידו ויש לו ולא במה שאין לו, וכיון דלאבות אין רק רמ"ח אברים ושס"ה גידים, לכך אין זכותם מגין נמי רק על שיעור כזה ולא יותר, ולכך אומרים רק לרמ"ח אבריה ושס"ה גידיה: (שו"ת האלף לך שלמה, חאו"ח סי' ק"כ)

ועי' בטעמי המצות למהרח"ו ז"ל פ' בראשית (מוכא בספה"ק דרך פקודי הקדמה ט' סי' ד') וז"ל, ולכן הנשים פטורות ממ"ע שהזמ"ג, דנוק' אתכלילת בדכורא, א"כ בעשות הזכר את המצוה אין מהצורך שגם הנשים תעשנה לבדה, כי כבר נכללת עמו בעת שעושה אותה המצוה, "כי רמ"ח אברים שלה נכללים ברמ"ח אברים שלו ומהם נעשים" כו', כי בכאן אין לעצמות גופא ורמ"ח איברים שלה רק מה שלוקחת ממנו, ולכן נכללת ברמ"ח שלו, וז"ס מה שארז"ל (ברכות כד.) אשתו כגופו דמיא, עכ"ל הרח"ו ז"ל: (ועי' בשו"ת מנחת אלעזר ח"ב סי' כ"ח)

ועי' בשו"ת שבט הלוי (ח"ה סי' רנ"א אות ח') דבאמת גם באיש יש יותר מרמ"ח אברים, דהמספר רמ"ח הוא רק אלו שיש בהם בשר וגידין ועצמות, ולענין טומאת אהל, אבל יש הרבה איברים כגון כבד לב וכליות ובודאי לענין רפואה הם אברים חשובים, א"כ למה מגבילים התפלה דוקא לרמ"ח. ע"כ כתב דרמ"ח איברים ושס"ה גידים הם מספר כולל כל מבנה הגוף ואשר בכללו נכלל הכל גם לב וכבד וכו' וזה פשוט, ולעומת זה איכא גם רמ"ח איברי נשמה ושס"ה גידי נשמה כמבואר בשער הקדושה לרח"ו זי"ע, וזה כעין מספר רמ"ח ושס"ה שבמנין תרי"ג מצות שלא כל העיקרים נמנו, אבל נכללים הכל במספר זה, וכ"ז פשוט, עכ"ד:

נשאלתי ע"ד המנהג שאם אשה היא חולנית ר"ל שאומרים במי שבירך להחולה מי שבירך "אבותינו", ומ"ט אין אומרים "אמותינו". ונ"ל כיון דבכלל אמהות היה רחל ג"כ, ורחל מתה בשעת לידת בנימין, ולפעמים מזדמן שאשה חולה מחמת חבלי לידה וכיו"ב, וא"כ אם יאמרו מי שבירך אמותינו שרה רבקה ואלה, יהיה קטרוג ח"ו לומר כמו שרחל לא נתרפאת מחבלי לידה שהרי נאמר ותקש רחל בלדתה, גם היא אינה טוב מאמנו רחל, משו"ה אין מזכירים האמהות כלל ומזכירים רק זכות אבות ואומרים מי שבירך אבותינו. משא"כ כשעושין מי שבירך לאשה שלא בשעת חולה רק בביהכנ"ס בשעת קריאת ס"ת, נכון יותר להזכיר זכות אמהות. והקב"ה ישלח רפואה שלמה לכל חולי ישראל. כנ"ל ליתן טעם לשבח, וק"ל: (שו"ת פרי השדה ח"ג סי' ק"ע)

ול"נ בפשיטות, דבשלמא אצל אבותינו מצינו בתורה שהקב"ה בירך אותם, שנאמר (בראשית כד, וד') וד' בירך את אברהם בכל, ביצחק כתיב (שם כו, יב) ויברכהו ד', וכן ביעקב כתיב (שם לה, ט) ויברך אותו, אבל אצל אמהות לא מצינו בתורה שהשי"ת בירך אותן, ע"כ אם מברכים אפילו אשה מזכירים זכות אבותינו דיקא דמפורש בהם ברכה מאת השי"ת: (האשל, מע' מ' אות ז')

ובס' לקט יושר חלק יו"ד (עמוד 83 מדפוס ברלין שנת תרס"ד), מביא הנוסח ליולדת "שרה רבקה ואלה וחנה, הוא יברך" וכו' ולא הזכיר רחל. והנה במנהגי הספרדים (וכן מובא במגדול עוז להגאון היעב"ץ זלה"ה בשם מנהגי ספרדים) אכן מובא הנוסח מי שבירך אמותינו שרה רבקה רחל ואלה ומרים הנביאה ואביגיל ואסתר המלכה בת אביחיל הוא יברך את הילדה הנעימה הזאת ויקרא שמה (פלונית) במזל טוב וכו'. הנה לא הזכיר בנוסח ההוא "הוא יברך את האשה היולדת" רק "הוא יברך את הילדה". ונראה שהוא מטעם הנ"ל שמובא בשו"ת פרי השדה (ונראה שמקורו הוא מלקט היושר הנ"ל) שלא להזכיר את רחל מפני שמתה בעת לדתה:

שבת היא מלזעוק

שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבוא. עי' בס' חמשה מאמרות (מא' נוסח התפלה אות י"ט) שאבין (ה"ה הרה"ק בעל דרכי תשובה זלה"ה) וכן זקנו (ה"ה הרה"ק מוה"ר רבי שלמה זלה"ה ממונקאטש), צו שגם ביו"ט (שחל בחול) לסיים "שבת" הוא "מלזעוק, כי הוא ר"ת שם המסלק המות מכל חולה, וגם יו"ט איקרי שבת כשארז"ל בש"ס מנחות (ס"ה ע"ב) עה"כ וספרתם לכם ממחרת השבת ובכ"מ. ע"כ:

מנחה לשבת - אודה

הנה לאחרונה נדפס בסידורים אצל מנחה של שבת אחר קרה"ת לומר מזמור קי"א וגם קי"ב. וכפי הנראה הוא טעות כי אומרים רק מזמור קי"א ולא קי"ב, וכן ה' נדפס בכל הסידורים הקודמים. ונראה שצמיחת הטעות הוא, כי ברוב סידורים הישנים ה' כתוב לומר מזמור אודה קי"א וכו', ולא ה' נדפס טופס המזמור, רק המדפיס סמך שהמעין ימצא המזמור במקום אחר שנדפס כבר בהסידור, כי בימים ההם חסו על הוצאות הדפוס וכל דבר שה' נדפס כבר פע"א בהסידור לא

הדפיסו עוה"פ, רק המדפיסים ציינו שכאן צריך לומר מזמור פלוני או תפלה פלוני וכו'. עכ"ז הי' כמה סידורים שאכן הדפיסו טופס כל המזמור על אתר, והדפיסו רק מזמור קי"א ולא קי"ב. אבל לאחרונה שהמדפיסים רצו למלאות הסידור בכל מקום שחסר, כמו התחלת וסיום שמו"ע אצל תפלת שבת שהי' חסר בהסידורים הקודמים וכדו', ע"כ הכניסו צילום מב' המזמורים קי"א וקי"ב שהי' נדפס בסידורים הקודמים אצל סעודה ג' של שבת ב' המזמורים ביחד א' מול השני, וכמוה הכניסו אצל מנחה של שבת.

ובשו"ת הרמ"ע מפאנו ז"ל (סי' כ"ה) כ' כבר שהוא הנהיג לומר במנחה שבת מזמור קי"א דסמך על מה דאיתא במס' סופרים (פי"ט ה"ב) דחושב איזה מזמור לומר בכל יום ומסיים שם "ואם אינו בקי בהן אומר אודה ה' בכל לבב וכו' ודיו", ולא זכר שם מזמור קי"ב. (אגב, יש חוקרים שטוענים שהגירסא במס' סופרים הוא "ואם אינו בקי בהן אומר אודה ה' בכל לב" שהוא מזמור ט', וכן נמצא הגירסא במס' סופרים שלפנינו, אבל מהשלטי גבורים והרמ"ע מפאנו הנ"ל נראה שהי' להם נוסחא במס' סופרים "בכל לבב"). וכן בסידור תפלה למשה להרמ"ק ז"ל נדפס שם מזמור קי"א עם פירוש עפ"י קבלה על כל המזמור, ולא הזכיר מאומה ממזמור קי"ב. וכן בסידור כת"י שהתפלל בו הרה"ק ר' אליעזר מקאמארנא ז"ל כתוב שם רק מזמור קי"א. וכן הוא בכל הסידורים הקודמים.

והנה בארחות חיים (ספינקא) סי' רצ"ב כ' הטעם למה דנוהגין לומר מזמור קי"א, עפ"י דברי התוס' (שבת כד. ד"ה שאלמלא) בשם הר"ת שהיו מפטירין בכתובים בשבת במנחה כדאמר בפ' כל כתבי (דף קטז:) "בנהרדעא פסקי סידרא בכתובים במנחתא דשבתא", ע"כ נוהגין לומר מזמור בכתובים, ע"ש. ובלקוטי מהרי"ח הוסיף וכו' דמנהג זה נובע מדברי רש"י ז"ל פ"ב דשבת בשם תשובת הגאונים שהיו רגילין להפטיר בנביא עשרה פסוקים במנחה בשבת, וע"ש בתוס' ובירוש פ' הקורא דנביא דהתם ר"ל כתובים. והנה במזמור אודה ד' יש במכוון עשרה פסוקים, וכפי הנראה שזה הי' המפטיר של מנחה כו', ואם כי כעת אין המנהג להפטיר במנחה בשבת, עכ"פ המזמור אומרין, ע"כ בלקוטי מהרי"ח:

שובה עלינו בהמון רחמיך

או"א מלך רחמן כו'. הנוסח הנכון הוא שובה "עלינו" ולא "אלינו" כנראה מסידורים וספרים ישנים, ונציין לדוגמא חלק מהסידורים ומחזורים מוסמכים שגרסו הנוסח הנכון שובה "עלינו" ופירוש. סדר רב עמרם גאון (כת"י הנמצא בבריטיש מוזיאום). סידור רב סעדיה גאון. פירוש התפלה להרוקח. מחזור וויטרי. סידור רבינו שלמה ברבי נתן (מגדולי הפוסקים בדור שלפני הרמב"ם ואחרי הרי"ף). הרמב"ם (כ"י תימני סדר תפילות הלכה קי"ג). פי' התפלה לר' יהודא ב"ר יקר (רבו של הרמב"ם). אבודרהם. תקון חג הפסח לתלמידי רבינו יונה. מחזור פיזארו (שנת רע"ז). סידור לכל השנה (פראג רע"ט). סידור לכל השנה (טרין רפ"ה). מחזור כפי מנהג ק"ק רומא דפוס שונצינו (שנת רמ"ז) ודפוס (שנת רפ"ז) ודפוס בולוניא (שנת ש"א). סידור ספרד (משנת רפ"ד). מחזור דפוס פראג (שנת ש"ט) שהוגה עפ"י המחזור שהו"ל רבינו אברהם מפראג. מחזור מנהג אשכנז שהו"ל רבי משה פרנקפורט דיין דק"ק אמסטערדאם ומחבר פירוש "זה ינחמנו" על המכילתא. מחזור מעגלי צדק (אשר רבינו המגן אברהם מביאו יותר ממאה פעמים) דפוס סביוניטה שנת שי"ז. סידור המקובל מר' הירץ ש"ץ ז"ל (טוהינן ש"ד). סידור תפלה (מנטובה שכ"ב). מחזור ק"ק אשכנזים (וויניציאה שנת שכ"ח). מחזור עם פירוש רבי נתן שפירא דפוס קראקא (שנת שמ"ה). (סידור וויניציאה שמ"ו). סידור תפלה (קראקא שני"ז). סידור מנהג ק"ק ספרד (וויניציאה שס"א). מחזור לכל השנה (פראג שע"ג). סידור תפלות (האנו שפ"ח). סדר תפלות למועדים טובים (וויניציאה שצ"ה). שערי ציון (אצל תיקון חצות). סדר תפלות (וויניציאה תכ"ה). סידור עבודת